

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

**Ústavní výchova v České republice
a problémy při její realizaci**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Blanka Pind'áková

Vypracoval:

Ivan Kocourek, DiS.

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Ústavní výchova v České republice a problémy při její realizaci“ zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

Ve Znojmě dne 30.3.2011

.....

Ivan Kocourek, DiS.

OBSAH

ÚVOD	2
1. TEORETICKÁ ČÁST	4
1.1 NAŘIZOVÁNÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY	4
1.2 HISTORICKÝ VÝVOJ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY	12
1.3 ZAŘÍZENÍ PRO VÝKON ÚSTAVNÍ VÝCHOVY, JEJICH PROSTŘEDÍ, SOCIÁLNĚ VÝCHOVNÁ ČINNOST.....	14
1.4 POBYT DÍTĚTE V ÚSTAVU	23
2. PRAKTICKÁ ČÁST	28
2.1 MÝTY O ÚSTAVNÍ VÝCHOVĚ.....	28
2.2 ZJIŠTĚNÉ PROBLÉMY A MOŽNOSTI JEJICH ŘEŠENÍ.....	36
ZÁVĚR	45
RESUMÉ	47
ANOTACE	48
KLÍČOVÁ SLOVA	48
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	49

ÚVOD

Rodina je v naší společnosti pod ochranou státu, jedním ze základních principů rodičovského práva je to, že dítě a rodiče žijí spolu. Opatření, která jim v tom na základě vážných, zákonem stanovených, důvodů brání, představují významný zásah do práva na rodinný život. Nad dítětem, kterého se opatření týká, může soud v některých případech nařídit ústavní výchovu.

O ústavní výchově existuje ve společnosti množství smyšlenek a nepřesných informací, které mají zčásti původ ve stále přetrvávajícím obrazu činnosti někdejších oddělení péče o dítě na městských národních výborech. Poměrně rozšířená je tak představa striktně jednající sociální pracovnice odebírající děti z rodin, stejně jako častý názor o univerzálně úspěšné nápravě výchovně problémového dítěte v zařízení. Realita bývá mnohdy značně odlišná. Stejně jako jiné oblasti, prodělala problematika ústavní výchovy po roce 1989 značný „legislativní boom“, došlo k zásadním úpravám nebo vzniku nových právních norem.

Ve své práci jsem si stanovil dva cíle. Prvním je sestavení kvalitního komplexního přehledu o problematice. Druhý cíl představuje interpretaci nejčastějších mýtů o ústavní výchově a především problémů, ke kterým při jejich realizaci dochází. U každého z popsaných problémů se snažím naznačit možné způsoby řešení.

K dosažení obou cílů jsem strukturoval práci na dvě části – teoretickou a praktickou. V jednotlivých kapitolách první části se věnuji otázkám spojeným s nařizováním ústavní výchovy, podávám přehled o jejím historickém vývoji, na který navazují zásadní kapitolou o zařízeních pro výkon ústavní výchovy a o jejich reedukačním prostředí. V části praktické pojmenovávám a popisuji ve společnosti rozšířené mýty o ústavní výchově. V následující kapitole analyzuji problémy zaznamenané při realizaci ústavní výchovy v mé profesní praxi, včetně diskuse možností jejich nápravy.

Z metodického hlediska jsem se nejvíce zaměřil na studium a obsahovou analýzu dostupných materiálů – obecně přístupných (odborná literatura, sbírky právních norem, internetové zdroje...) a rovněž konkrétních případů zdokumentovaných ve spisech vedených oddělením sociálně-právní ochrany dětí městského úřadu v místě mého bydliště. Dále jsem využil metodu vedení rozhovoru. Formální i neformální rozhovory jsem provedl s dětmi umístěnými do ústavních zařízení, s jejich rodiči a jinými příbuznými, soudci, řediteli zařízení, vychovateli, etopedy, učiteli, policisty, příslušníky

Justiční strážce ČR, pracovníky Probační a mediační služby ČR a v neposlední řadě také s kolegy – kurátory pro mládež a terénními sociálními pracovníky z pracoviště mého i z pracovišť jiných úřadů.

Ve své bakalářské práci jsem jen minimálně použil kasuistiku (např. citace ze znaleckých posudků, soudních rozhodnutí...), která by sice byla velmi zajímavá, ale neúnosně by rozšířila její rozsah.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1 NAŘIZOVÁNÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY

Právní rámec

Problematika ústavní výchovy není v současné době koncentrována do jednoho předpisu, ale je ukotvena řadou právních norem, z nichž uvádím ty nejdůležitější (Průšová & Vanžura 2007, Zeman a kol.2009):

***Sdělení FMZV č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte
zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů***

V těchto dvou právních předpisech nalézáme z mého pohledu zcela zásadní principy a pokyny zákonodárce:

- rodina je pod ochranou státu,
- dítě má právo žít s rodiči,
- o odejmutí dětí z rodiny může rozhodnout výlučně soud,
- při rozhodování o nařízení ústavní výchovy se soud musí zabývat otázkou, zda nejsou dány důvody pro omezení nebo zbavení rodičů rodičovské zodpovědnosti,
- ústavní výchovu lze nařídit jen tehdy, kdy nelze věc řešit jinak – soud před jejím nařízením je povinen zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zajistit rodinnou péčí v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, nebo náhradní rodinnou péčí (např. změnou výchovy),
- ústavní výchova se nařizuje jen tehdy, když selžou méně represivní právní nástroje (tj. méně tvrdá výchovná opatření – napomenutí, omezení, dohled), k nařízení ústavní výchovy bez předchozích opatření by mělo docházet jen zřídka,
- rozhodne-li soud o umístění dítěte do ústavní (nebo ochranné) výchovy, upraví vždy také rozsah vyživovací povinnosti rodičů k dítěti,
- vzhledem k závažnosti tohoto výchovného opatření je soud povinen nejméně jednou za šest měsíců přezkoumat, zda trvají důvody pro nařízení ústavní výchovy, nebo zda není možné zajistit dítěti náhradní rodinnou péči, za tímto účelem zejména
  - a) si vyžádá zprávy příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí,
  - b) si opatří vyjádření dítěte, je-li ho dítě s ohledem na jeho rozumovou vyspělost schopné,
  - c) vyzve rodiče dítěte k vyjádření jejich stanoviska,

- ústavní výchovu lze z důležitých důvodů prodloužit i na jeden rok po dosažení zletilosti,
pokud se zatím nepodařilo dosáhnout cíle výchovy.

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon představuje první komplexní zákonnou úpravu problematiky ústavní výchovy pro děti zpravidla ve věku od 3 do 18 let (předcházela mu vyhláška č. 64/1986 Sb.). Je zde vyjádřen pokyn, že dítěti je v ústavní péči poskytováno „plné, přímé zaopatření“. Zákon především vymezuje pravomoci a povinnosti školských zařízení vzhledem k nezletilému dítěti i k jeho zákonným zástupcům, určuje práva a povinnosti nezletilého svěřeného do péče školského zařízení, a současně též vymezuje práva jeho zákonných zástupců a určuje jejich práva a povinnosti ke školskému zařízení, rovněž určuje určitý rámec spolupráce s dalšími institucemi. V § 2 je uveden výčet školských zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy.

Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů

Upravuje poskytovanou péči o děti od narození do 3 let věku v ústavním zařízení.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Vymezuje (mimo jiné) místní příslušnost a povinnosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí týkající se ústavní výchovy. Je zde upraven postup, respektive vymezeny činnosti a kompetence po nařízení ústavní výchovy a činnosti při sledování jejího výkonu. Podle § 28 tohoto zákona sjedná po právní moci rozhodnutí soudu o nařízení ústavní výchovy obecní úřad obce s rozšířenou působností dobu a místo přijetí dítěte do příslušného zařízení pro výkon ústavní výchovy; přitom vyzve rodiče nebo jiné fyzické osoby odpovědné za výchovu dítěte, aby dítě ve stanoveném termínu předali do určeného zařízení, případně s jejich souhlasem zabezpečí umístění sám. Nepodrobí-li se rodiče nebo jiné fyzické osoby odpovědné za výchovu dítěte rozhodnutí soudu, podá obecní úřad obce s rozšířenou působností soudu návrh na výkon rozhodnutí. Ustanovení § 29 upravuje sledování výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy obecním úřadem obce s rozšířenou působností. Za obdobných podmínek jako zaměstnanci obcí s rozšířenou působností mohou zařízení, ve kterých je vykonávána ústavní výchova,

navštívit zaměstnanci kraje i ministerstva práce a sociálních věcí. Pobyt dítěte mimo ústav na základě písemného souhlasu obecního úřadu obce s rozšířenou působností je upraven v § 30.

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů

Tento zákon připouštěl původně v ustanovení § 22, aby soud pro mládež uložil ochranné opatření formou nařízení ústavní výchovy. Při novelizaci (zákonem 383/2005 Sb.) však došlo k upřesnění vztahu ústavní a ochranné výchovy, a takový postup již není nadále možný.

V důvodové zprávě ke zmíněné novele se uvádí (Zeman a kol. 2009): „...účelem ústavní výchovy jakožto civilního právního institutu je především nahrazení špatného nebo dokonce chybějícího rodinného prostředí, které deformuje vývoj dítěte, prostředím jiným, tedy kolektivní výchovou. Na rozdíl od ochranné výchovy se tedy jedná i o situace, kdy dítě svým chováním před nařízením ústavní výchovy samo nezavdalo příčinu k tomuto opatření, kterým soud řeší zajištění řádné výchovy. Ústavní výchovu tedy nelze pojímat jako druh sankce, ale jako krajní případ řešení řádně nezajištěné výchovy. Lze ji tedy nařídit dětem i třeba z důvodu ztráty rodičů nebo i sociálních potíží rodiny. Z těchto důvodů je ustanovení § 22 odst. 1 nevhodně formulováno, neboť navozuje dojem, že oba typy náhradní výchovy mohou být uloženy jako určitý druh sankce za spáchané provinění, přičemž se od sebe liší jen mírou omezujících prvků při jejím výkonu. Tak tomu ovšem není. Obecný soud sice může v řízení péče o nezletilé nařídit ústavní výchovu i jako reakci na spáchaný trestný čin, vždy však musí být současně dány důvody předpokládané v § 46 zákona o rodině, tedy vážné ohrožení nebo narušení výchovy dítěte. Naopak ochranná výchova může být v zásadě uložena jako reakce na spáchané trestní provinění v těch případech, kdy by jinak důvody pro ústavní výchovu dány nebyly.“

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

Z praktického pohledu je pro nařizování ústavní výchovy tento předpis velmi významný, protože obsahuje procesní ustanovení. Ustanovení § 176 určuje formu meritorního rozhodování soudu ve věcech péče o nezletilé. Rozsudkem se rozhoduje jen ve věcech uvedených v § 176 odst. 1, zatímco v ostatních věcech se rozhoduje usnesením. V první větě tohoto ustanovení je v taxativním výčtu uvedeno mimo jiné

i rozhodování o výchově a výživě nezletilých dětí a v jeho rámci lze rozhodovat také o nařízení ústavní výchovy. Ve druhé větě tohoto ustanovení je pak výslovně uvedeno, že také o prodloužení ústavní výchovy po dosažení zletilosti a o zrušení takového opatření se rozhoduje rozsudkem. Věcně příslušným soudem rozhodujícím o ústavní výchově v prvním stupni je dle § 9 odst. 1 soud okresní. Místní příslušnost je dána § 88 písm. c) – rozhoduje soud, v jehož obvodu má nezletilý na základě dohody rodičů nebo rozhodnutí soudu, případně jiných rozhodujících skutečností, své bydliště. V řízení o ústavní výchovu dle ustanovení § 36a odst. 2 jedná a rozhoduje samosoudce.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů

Tento předpis v § 48 odst. 4 připouští možnost výkonu ústavní výchovy v domovech pro osoby se zdravotním postižením, přičemž pro výkon ústavní výchovy v těchto domovech platí přiměřeně ustanovení o právech a povinnostech dětí umístěných ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy podle zákona č. 109/2002 Sb.

Zákon č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství

Zakládá v § 4 odst. 1 písm. b) mimo jiné působnost státního zastupitelství ve věcech dozoru nad dodržováním právních předpisů v místech, kde se vykonává ústavní výchova. Podrobně tento dozor upravuje ustanovení § 39 zákona č. 109/2002 Sb., kde je uvedeno následující:

Dozor nad dodržováním právních předpisů při výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy v zařízeních provádí pověřený státní zástupce státního zastupitelství, v jehož obvodu se zařízení nachází.

Při výkonu dozoru je státní zástupce oprávněn:

- vstupovat v kteroukoliv dobu do zařízení,
- nahlížet do povinné dokumentace vedené zařízením,
- hovořit s dětmi bez přítomnosti jiných osob,
- žádat od zaměstnanců zařízení a dalších osob podílejících se na péči o děti potřebná vysvětlení,
- podávat soudu návrh na zrušení nařízené ústavní výchovy nebo uložené ochranné výchovy, popřípadě podávat návrh na uložení ochranné výchovy dětem umístěným v zařízení na základě nařízené ústavní výchovy,
- prověřovat, zda rozhodnutí a postupy ředitele zařízení odpovídají zákonům a jiným právním předpisům,

- vydávat příkazy k přijetí opatření vedoucích k odstranění stavu odporujícího právním předpisům,
- nařídit, aby dítě, které je v zařízení nezákonně, bylo po oznámení orgánu sociálně-právní ochrany dětí bezodkladně propuštěno.

Zařízení je povinno příkazy státního zástupce bez odkladu provést.

Zákon č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení), ve znění pozdějších předpisů

V § 59 odst. 1 písm. i) je radě vyhrazeno vykonávat zakladatelské a zřizovatelské funkce ve vztahu k právními osobám, organizačním složkám, které byly zřízeny nebo založeny krajem nebo které byly na kraj převedeny zvláštním zákonem, včetně jmenování a odvolávání jejich ředitelů a stanovení jejich platu a odměn; k tomu pravidelně jedenkrát ročně projednávat zprávu o jejich činnosti, o plnění jejich úkolů, pro které byly založeny nebo zřízeny, a přijímat příslušná opatření k nápravě.

Praktickým naplněním znění této právní normy je skutečnost, že většinu zařízení pro výkon ústavní výchovy zřizují právě kraje.

Zákon č. 273/2008 Sb., o Policii ČR, ve znění pozdějších předpisů

Ohledně problematiky ústavní výchovy je důležitý § 26 odst. 1) písm. b), podle kterého je policista oprávněn zajistit osobu, která utekla z výkonu trestu odnětí svobody, z výkonu ochranného léčení, ústavní výchovy, předběžného opatření nebo ochranné výchovy anebo ze zabezpečovací detence. Dále je v § 26 odst. 4 stanovena povinnost policie, zajištěnou osobu, která utekla z výkonu ústavní výchovy, ochranné výchovy nebo předběžného opatření, převést na nejbližší záchytné pracoviště diagnostického ústavu, pokud školské zařízení, z něhož osoba utekla, není blíže než toto záchytné pracoviště.

Instrukce Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva vnitra, Ministerstva zdravotnictví, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva práce a sociálních věcí ze dne 5.4.2007 č.j. 142/2007-Org., kterou se upravuje postup při výkonu soudních rozhodnutí o výchově nezletilých dětí.

Tato instrukce upravuje součinnost soudů, orgánů sociálně-právní ochrany dětí, zařízení, v nichž se vykonává ústavní a ochranná výchova, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, zdravotnických zařízení a orgánů Policie ČR při výkonu soudních

rozhodnutí nebo soudem schválené dohody o výchově nezletilých dětí a o úpravě styku s nimi.

Další podzákoné právní normy pouze vyjmenovávám:

Vyhláška č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů

Vyhláška č. 37/1992 Sb., o jednacím řádu pro okresní a krajské soudy

Metodické opatření – Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do 3 let věku, Věstník MZ ČR, ročník 2005, částka 9

Předběžná opatření

Předběžná opatření v souvislosti s nařízením ústavní výchovy, jsou stále aktuální a citlivou součástí problematiky, legislativně je upravuje již v předchozí kapitole podrobněji zmíněná právní norma - zákon č. 63/1999 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Již před zahájením řízení může podle ustanovení § 74 odst. 1 předseda senátu nařídit předběžné opatření, je-li třeba, aby byly zatímně upraveny poměry účastníků. Aby však bylo možné předběžné opatření nařídit, je nutno potřebu takové zatímní úpravy prokázat. Vždy je tedy třeba přihlížet k relevantním okolnostem konkrétního případu. Demonstrativní výčet obsahu předběžných opatření, uvedený v § 76 odst. 1, zahrnuje též možnost ***uložit účastníku řízení odevzdat dítě do péče druhého z rodičů nebo do péče toho, koho soud označí - § 76 odst. 1 písm. b)***. Předběžné opatření dle § 76 odst. 1 písm. b) lze zahájit i bez návrhu. Příslušným k nařízení předběžného opatření je soud, který je příslušný k řízení o věci, tedy soud určený podle § 88 písm. c). O návrhu a předběžné opatření rozhodne předseda senátu bezodkladně. Není-li tu nebezpečí z prodlení, může předseda senátu o návrhu na předběžné opatření rozhodnout do uplynutí ***7 dnů*** poté, co byl podán. Usnesení, kterým bylo nařízeno předběžné opatření dle § 76 odst. 1 písm. b), je vykonatelné vyhlášením. Nedošlo-li k vyhlášení, je vykonatelné, jakmile bylo doručeno tomu, komu ukládá povinnost. Předběžné opatření předseda senátu ve smyslu § 77 odst. 2 zruší, jestliže pominou důvody, pro které bylo nařízeno.

V případě, že *se nezletilé dítě ocitne bez jakékoli péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny*, nařídí dle § 76 a předseda senátu předběžným opatřením, *aby bylo na nezbytně nutnou dobu umístěno ve vhodném prostředí, které v usnesení označí*. Vhodným prostředím se rozumí výchovné prostředí u osoby nebo zařízení způsobilého zajistit nezletilému dítěti řádnou péči i s ohledem na jeho fyzický a duševní stav, jakož i rozumovou vyspělost umožnit realizaci případných jiných opatření stanovených předběžným opatřením. Seznam vhodných prostředí pro umístování nezletilých dětí, které se ocitly bez jakékoli péče nebo je jejich život nebo příznivý vývoj vážně ohrožen nebo narušen, v řízení podle § 76a, je obsahem sdělení Ministerstva spravedlnosti ČR ze dne 25. srpna 2008 č.j. 258/2007-LO-SP/96, které bylo publikováno v částce 5/2008 Sbírky instrukcí a sdělení Ministerstva spravedlnosti ČR. Soud však může zvolit také jiné vhodné zařízení zajišťující řádnou péči a zmíněný seznam je pouze vodítkem k jeho výběru. Jde-li o svěření dítěte do pěstounské péče podle zákona o rodině na přechodnou dobu, po jejímž uplynutí lze dát souhlas s osvojením, nebo na dobu do rozhodnutí soudu o tom, že není třeba souhlasu rodičů s osvojením, soud svěří dítě do pěstounské péče předběžným opatřením dle § 76a.

Předběžné opatření podle § 76a může dle § 75 odst. 1 předseda senátu nařídit *jen na návrh obce s rozšířenou působností, jenž vykonává působnost orgánu sociálně-právní ochrany dětí*. K rozhodnutí o návrhu na předběžné opatření je příslušný okresní soud, který je místně příslušný pro obvod (okres) navrhovatele. Bude-li předběžné opatření nařízeno, soud předá po provedení jeho výkonu věc neprodleně soudu příslušnému podle § 88 písm. c). Má-li soud, kterému byla věc předána za to, že není soudem uvedeným v § 88 písm. c), předloží věc k rozhodnutí o příslušnosti svému nadřízenému soudu. Jeho rozhodnutím je soud, jehož příslušnost byla určena, vázán ve smyslu § 74 odst. 4. O návrhu na předběžné opatření rozhodne předseda senátu bezodkladně. Není-li tu nebezpečí z prodlení, může předseda senátu o návrhu na předběžné opatření podle § 76a rozhodnout do uplynutí **24 hodin** poté, co byl podán. Usnesení, kterým bylo nařízeno předběžné opatření dle § 76a, je vykonatelné vyhlášením. Nedošlo-li k vyhlášení, je vykonatelné, jakmile bylo vydáno.

Usnesení o nařízení předběžného opatření podle § 76a odst. 1 se doručuje účastníkům při provedení jeho výkonu. Účastníkům, kteří nebyli při provedení výkonu přítomni, usnesení doručí dodatečně soud spolu s vyrozuměním, že byl proveden jeho výkon. Při nařízení předběžného opatření nezletilý nemusí být zastoupen. Nemá-li

nezletilý zákonného zástupce nebo nemůže-li jej zákonný zástupce v řízení zastupovat, ustanoví mu soud opatrovníka bezodkladně po provedení výkonu předběžného opatření. Předběžné opatření trvá po dobu **jednoho měsíce** od jeho vykonatelnosti, s výjimkou opatření o svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu. Bylo-li před uplynutím této doby zahájeno řízení ve věci samé, může soud předběžné opatření opakovaně prodloužit o jeden měsíc tak, aby celková doba trvání předběžného opatření nepřesáhla **šest měsíců**. Poté lze dobu trvání předběžného opatření výjimečně prodloužit jen tehdy, nebylo-li z vážných důvodů a objektivních příčin možné v této době skončit důkazní řízení ve věci samé.

Předběžné opatření předseda senátu ve smyslu § 77 odst. 2 zruší, jestliže pominou důvody, pro které bylo nařízeno. Dle ustanovení § 76a odst. 6 mohou rodiče nezletilého, orgán sociálně-právní ochrany dětí i případně opatrovník navrhnout soudu kdykoli zrušení předběžného opatření. Soud musí o takovém návrhu rozhodnout bezodkladně, nejpozději do **sedmi dnů**. Zamítl-li soud návrh na zrušení předběžného opatření, může jej oprávněná osoba, neuvede-li v ní jiné důvody, opakovat po uplynutí 14 dnů od právní moci rozhodnutí.

1.2 HISTORICKÝ VÝVOJ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY

První zařízení podobná dnešním ústavům pro děti byly na současném území ČR zakládány církvemi, od 16. století i obcemi. Jednalo se o tzv. „**sirotčince**“, kam byly umisťovány děti osiřelé při válečných konfliktech, epidemiích apod. V Evropě dochází k nárůstu zakládání ústavů po roce 1848, v Čechách ve druhé polovině 19. století, dělo se tak pod vlivem takových myšlenkových proudů jako je filantropismus (= výchova člověka k lidství radostným způsobem) a pietismus (= důraz na praktickou zbožnost). Zřizovateli ústavních zařízení byly: **stát, obce, spolky a nadace**. Toto přetrvalo prakticky do dneška. K přerušení kontinuity došlo v době komunistického režimu v letech 1948-1989, kdy veškerou garanci nad ústavními zařízeními převzal stát. V této době byla zřizována obrovská velkokapacitní ústavní zařízení, z nichž mnohá ještě dnes s určitými většími či méně zásadními změnami fungují. Současnou tendencí je „zmenšování a rozměňování“ takovýchto typů zařízení. Po změně politického režimu koncem roku 1989 deleguje stát své pravomoci na zřizovatele ústavů. Ústavní výchova se tak může stát i „podnikáním“ - vznikají soukromá ústavní zařízení. Významnou úlohou státní kontroly je za této situace udržení jednotných postupů ve všech typech ústavů (Průšová & Vančura 2007).

Ještě v 19. století prakticky neexistovaly právní normy ošetřující ústavní výchovu. Realizace ústavní péče záležela plně na zřizovateli, podléhala velmi různým ústředním doktrínám, byla velmi různě organizována. Existovaly ústavy **pracovní (represivní)**, které zřizoval stát – do současnosti z nich organizačně přetrvaly tzv. pracovní-výchovné skupiny. Dalším typem byly ústavy **výchovné a vzdělávací**, které zřizovaly nestátní organizace, např. církve a Červený kříž. Délka pobytů dětí v těchto zařízeních se velmi různila. Mezi dětmi a vychovateli byly užší vazby než dnes. Dětem byla poskytována péče i po opuštění zařízení, např. jim byla zajišťována práce a bydlení, měly dlouhodobý kontakt i s rodinami vychovatelů.

V 50. letech 20. století vzniká jednotná síť ústavních zařízení:

- **dětské domovy** (sem byly umisťováni zejména děti výchovně bezproblémové, především sirotci),
- **dětské domovy se zvýšenou výchovnou péčí** (obdoba současných dětských domovů se školou),
- **záchytné domovy mládeže** (obdoba dnešních diagnostických ústavů),

- **výchovné ústavy pro mládež** (obdoba současných výchovných ústavů, sem byly umístovány výchovně problémové děti po ukončení povinné školní docházky).

Jaké typy ústavních zařízení rozeznáváme v současné době, je popsáno v následující kapitole.

1.3 ZAŘÍZENÍ PRO VÝKON ÚSTAVNÍ VÝCHOVY, JEJICH PROSTŘEDÍ, SOCIÁLNĚ VÝCHOVNÁ ČINNOST

Zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy spadají do několika resortů - zdravotnictví, školství, mládeže a tělovýchovy a práce a sociálních věcí

Zařízení ústavní výchovy v resortu ministerstva zdravotnictví

Ústavní výchova dětí od narození do tří let věku se vykonává ve zdravotnických zařízeních. Pro děti od jednoho roku jsou určeny *kojenecké ústavy*, děti od jednoho do tří let jsou umístovány v *dětských domovech do tří let věku*. V současné době vznikají tzv. *dětská centra*, která jsou kombinací obou těchto zařízení.

Tato zařízení poskytují komplexní péči dětem ranného věku, jejichž zdravotní stav a zdárný vývoj jsou ohroženy, tedy dětem v jakékoli nouzi. Pečují o kojence zanedbávané v původní rodině, trvale vystavené extrémním životním podmínkám (např. v případě matek s různými typy závislosti), o děti „nechtěné“ s perspektivou náhradní rodinné péče (Průšová & Vančura 2007). Jsou zde umístěné děti, které vyžadují specifickou ošetrovatelskou péči a trvalý dohled. Zařízení poskytují plné a přímé zaopatření umístěným dětem, participují na řešení jejich sociální a právní situace. Poskytují péči:

- *ošetrovatelskou,*
- *léčebně preventivní,*
- *individuálně výchovnou,*
- *poradenskou* (včetně zácvičku matek v péči o dítě, rehabilitace včetně kompenzačních pomůcek, psychologické a jiné odborné pomoci).

Zdravotnická zařízení kombinují lůžkovou a ambulantní část. K jejich personálu patří povinně: fyzioterapeut, pediatr, psycholog a sociální pracovník, fakultativně: neurolog, logoped, psychiatr atp.

V současné době poskytují péči dětem vyžadujícím okamžitou pomoc (viz. dále), kdy plní úlohu azylového zařízení zajišťujícího jen nezbytnou péči.

Zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy v resortu ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy

Ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy musí být zajištěno základní právo každého dítěte na výchovu a vzdělávání v návaznosti

na ústavní principy a mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, jimiž je ČR vázána, vytvářeny podmínky podporující sebedůvěru dítěte, rozvíjející citovou stránku jeho osobnosti a umožňující aktivní účast dítěte ve společnosti. S dítětem musí být zacházeno v zájmu plného a harmonického rozvoje jeho osobnosti s ohledem na potřeby osoby jeho věku.

Účelem zařízení je zajišťovat nezletilé osobě (zpravidla ve věku od 3 do 19 let), případně zletilé osobě do 19 let, na základě rozhodnutí soudu o ústavní výchově nebo ochranné výchově nebo o předběžném opatření náhradní výchovnou péči v zájmu jeho zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělávání.

Školská zařízení předcházejí vzniku a rozvoji negativních projevů chování dítěte nebo narušení jeho zdravého vývoje, mají zmírňovat nebo odstraňovat příčiny nebo důsledky již vzniklých poruch chování a přispívat ke zdravému osobnostními vývoji dítěte.

Školská pobytová zařízení plní tyto funkce (Kraus 2008):

- *Pečovatelská funkce:* Je chápána jako zaručení podmínek z hlediska zdraví, bezpečnosti a psychické pohody. Jde o oblasti jako je uspokojování hygienických potřeb, stravování nebo lékařská péče.
- *Socializační funkce:* Znamená předávání kultury zachování její kontinuity, tj. výchovný proces musí být organizován s úmyslem přiblížit mladým lidem všechna významná schémata, z nichž by pochopili, co se od nich bude dále očekávat. V současnosti to vyžaduje reagovat na rychlé změny ve společnosti. Jako zásadní se jeví vyzbrojit mladé lidi nepodléhat nejruznějším „nástrahám“, větší zodpovědností za jednání své i druhých a posilovat v nich altruistické tendence a solidaritu.
- *Výchovná a vzdělávací funkce:* Je nutné se orientovat méně na pouhý proces předávání poznatků a větší na celkový osobnostní rozvoj, menší důraz na kognitivní složky rozvoje dítěte a větší na složky emotivní a konativní.
- *Rekreační (relaxační) funkce:* Tato funkce se realizuje především ve sféře volného času mladých lidí.
- *Poradenská funkce:* Je zajištěna psychologem, který by měl pracovat s dětmi, vychovateli, učiteli i rodiči. Měl by se zabývat otázkami studijních předpokladů, diagnostiky schopností, osobnostních zvláštností, pomoci v řešení výchovných a prospěchových těžkostí...
- *Profesionalizační funkce:* Zařízení ve spolupráci se školou mají pomáhat mladým lidem k zaujetí místa ve světě práce.

- *Selektivní funkce:* Zařízení a škola mají fungovat jako „výťah“, který mladého člověka vysadí v jistém „podlaží“ podle toho jaký stupeň a typ školy absolvuje.

Výchovnou péči o děti a mládež, které nemohou být vychovávány v rodině zajišťují *diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy.*

Diagnostické ústavy jsou zařízení, která přijímají děti na základě rozhodnutí soudu o nařízení ústavní nebo ochranné výchovy, případně na dobrovolný diagnostický pobyt. Jsou děleny na *dětské diagnostické ústavy* (pro děti do 15 let věku, respektive do ukončení povinné školní docházky) a *diagnostické ústavy pro mládež* (pro děti starší 15 let). Diagnostické ústavy mají tyto funkce:

- *diagnostickou* - komplexní vyšetření úrovně dítěte (zdravotní, psychologické, vzdělávací, sociální),
- *vzdělávací* – určení specifických vzdělávacích potřeb dítěte,
- *terapeutickou* – náprava poruch v sociálních vztazích a chování dítěte,
- *výchovnou a socializační,*
- *organizační* – umístování a přemístování dětí v síti zařízení,
- *koordinační* – souvisí s postavení diagnostických ústavů v síti zařízení, tj. spadají pod ně „jejich“ dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy.

Diagnostický ústav na základě diagnostických, vzdělávacích, terapeutických, výchovných a sociálních činností zpracovává o každém dítěti komplexní diagnostickou zprávu s návrhem specifických výchovných a vzdělávacích potřeb (program rozvoje osobnosti). S touto zprávou odchází po provedené diagnostice dítě do konkrétně určeného zařízení nebo i zpět do výchozího prostředí. Pobyt dítěte v diagnostickém ústavu trvá zpravidla 8 týdnů.

Diagnostický ústav poskytuje také po dobu nezbytně nutnou péči dětem s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou zadrženým na útěku z jiných zařízení, popřípadě z místa pobytu nebo přechodného ubytování. V takovém případě bezodkladně oznámí přijetí dítěte příslušnému zařízení, které je povinno dítě převzít do 3 dnů od oznámení. Diagnostický ústav dále poskytuje nezbytnou péči dětem zadrženým na útěku od osob odpovědných za výchovu, a to na základě rozhodnutí soudu o předběžném opatření. Může poskytovat péči též dětem, o jejichž umístění v důsledku jejich poruch chování požádaly osoby odpovědné za výchovu. Těmto dětem

je poskytována preventivně výchovná péče. Průměrný měsíční počet takovýchto dětí může odpovídat nejvýše 10 % kapacity diagnostického ústavu.

Dětské domovy jsou zařízení pro děti s nařízenou ústavní výchovou, ve věku od 3 do 18 let, které netrpí poruchami chování, nebo pro nezletilé matky s dětmi; v těchto domovech je ze zákona možno setrvat na základě smlouvy s vedením zařízení až do ukončení přípravy na budoucí povolání (jedná-li se o přípravu nepřetržitou), maximálně do věku 26 let.

Dětské domovy pečují o děti podle jejich individuálních potřeb. Ve vztahu k dětem plní zejména funkce *výchovné, vzdělávací a sociální*.

Účelem dětských domovů je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, které nemají závažné poruchy chování. Tyto děti se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova.

Dětské domovy se školou jsou zařízení pro děti s nařízenou ústavní výchovou, které mají závažné poruchy chování nebo které pro svou přechodnou nebo trvalou duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči, nebo pro děti s uloženou ochrannou výchovou, nebo jsou-li nezletilými matkami nebo pro děti nezletilých matek, které nemohou být vzdělávány ve škole, jež není součástí dětského domova se školou. Jsou určeny především pro věk povinné školní docházky (6-15 let) a zřizují se v nich rodinné skupiny, součástí těchto zařízení je základní škola. Pokud v průběhu povinné školní docházky pominou důvody pro zařazení dítěte do školy zřízené při dětském domově, je dítě na základě žádosti ředitele dětského domova se školou zařazeno do školy, která není součástí dětského domova se školou. Nemůže-li se dítě po ukončení povinné školní docházky pro pokračující závažné poruchy chování vzdělávat ve střední škole mimo zařízení nebo neuzavře-li pracovně-právní vztah, je přeřazeno do výchovného ústavu.

Výchovné ústavy jsou zařízení pro děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, v režimu ústavní nebo ochranné výchovy (případně i pro děti starší 12 let, s uloženou ochrannou výchovou a tak závažnými poruchami chování, že nemohou být umístěny v dětském domově se školou), součástí výchovného ústavu bývá střední škola, popř. základní škola. Ve vztahu k dětem plní zejména funkce *výchovné, vzdělávací a sociální*. Výchovné ústavy se zřizují odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou, popřípadě jako výchovný ústav nebo výchovná skupina pro děti,

kteře jsou nezletilými matkami a jejich děti, nebo pro děti , které vyžadují léčebnou péči. Při výchovném ústavu se jako jeho součást zřizuje základní nebo speciální škola, jako jeho součást může být zřizena i střední škola.

Výše popsaná školská zařízení poskytují péči jinak poskytovanou rodiči nebo jinými osobami, kterým bylo dítě svěřeno do výchovy rozhodnutím příslušného orgánu (tj. osoby odpovědné za výchovu), dětem s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou. Stejnou péči poskytují i dětem, u nichž bylo nařízeno předběžné opatření. Dále také dětem, které nejsou občany ČR a splňují podmínky stanovené zvláštním zákonem (§ odst. 2 a 3 z.č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí). Za tímto účelem se zřizuje zařízení, které může v sobě zahrnovat všechny výše uvedené druhy zařízení. Pokud není zřízení takového zařízení z provozních nebo jiných důvodů možné, zřizují se pro tyto děti samostatná oddělení v rámci jednotlivých druhů zařízení. Zařízení může poskytovat plné přímé zaopatření zletilé nezaopatřené osobě po ukončení výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy, připravující se na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let, a to za podmínek sjednaných ve smlouvě mezi nezaopatřenou osobou a zařízením.

Školská zařízení poskytují dětem v nich umístěným plné přímé zaopatření, a to:

- stravování, ubytování, ošacení,
- učební pomůcky a potřeby,
- úhradu nezbytně nutných nákladů na vzdělání,
- úhradu nákladů na zdravotní péči, léčiva a zdravotnické prostředky, které nejsou hrazeny ze zdravotního pojištění, pokud nebyla péče vyžádána osobami odpovědnými za výchovu,
- kapesné, osobní dary a věcnou pomoc při odchodu zletilých ze zařízení,
- úhradu nákladů na dopravu do sídla školy.

Dětem mohou být podle rozhodnutí ředitele zařízení dále hrazeny:

- potřeby pro využití volného času a rekreaci,
- náklady na kulturní, uměleckou, sportovní a oddechovou činnost,
- náklady na soutěžní akce, rekreace,
- náklady na dopravu k osobám odpovědným za výchovu.

V rámci péče o děti jsou jim zajišťovány specifické výchovné a vzdělávací potřeby, a to v odstupňovaném rozsahu pro děti:

- samostatné přiměřeně věku,
- samostatné vyžadující občasnou kontrolu,
- vyžadující občasné vedení a stálou kontrolu,
- nesamostatné vyžadující stálé vedení i kontrolu,
- vyžadující soustavnou intenzivní individuální péči.

Do zařízení jsou umisťovány i děti s mentálním, tělesným, smyslovým postižením, s vadami řeči, popřípadě s více vadami, u nichž byla nařízena ústavní výchova, uložena ochranná výchova nebo nařízeno předběžné opatření, pokud stupeň zdravotního postižení neodpovídá jejich umístění do ústavu sociální péče (viz. dále) nebo do specializovaného zdravotnického zařízení. Pro tyto děti zařízení zajistí vhodné podmínky úpravou denního režimu a vybavenosti zařízení, jejichž přiměřenost posoudí příslušný praktický lékař pro děti a dorost, s nímž zařízení uzavřelo smlouváno poskytování zdravotní péče (tj. registrující lékař). Dále zajistí odpovídající vzdělávací, terapeutický a sociálně rehabilitační program nebo zabezpečí jejich týdenní pobyt v internátu školy podle typu jejich postižení. V zařízeních se vytvářejí podmínky pro účast dětí na náboženské výchově, na náboženských obřadech, popřípadě na dodržování náboženských zvyklostí, a to podle zájmu dítěte a s ohledem na předchozí rodinnou výchovu a na rozumové schopnosti dítěte.

Pro děti se závažnými poruchami chování, které z těchto důvodů nemohou plnit povinnou školní docházku v jiné škole, zřizovatel zařízení zřizuje školu s odpovídajícími vzdělávacími programy jako součást zařízení.

Pro děti, které po dokončení povinné školní docházky nemohou být zařazeny do jiné školy poskytující střední vzdělávání, zřizovatel zařízení může jako součást zařízení zřídit školu poskytující střední nebo střední odborné vzdělání. Pro děti, které nedosáhly základního vzdělání, zajistí ředitel zařízení příslušný vzdělávací program.

Pro účely vysvědčení používají výše zmíněné školy razítko s uvedením názvu a adresy školy bez uvedení názvu zařízení.

Základní organizační jednotkou pro práci s dětmi v zařízení je výchovná skupina nebo rodinná skupina.

Výchovná skupina je základní organizační jednotkou v diagnostickém ústavu a ve výchovném ústavu, tvoří ji:

- v diagnostickém ústavu nejméně 4 a nejvíce 6 dětí,
- ve výchovném ústavu nejméně 5 a nejvíce 8 dětí.

Ve výchovném ústavu lze zřídit nejméně 2 a nejvíce 6 výchovných skupin. Děti se do výchovných skupin zařazují se zřetelem na jejich výchovné, vzdělávací a zdravotní potřeby.

Rodinná skupina je základní organizační jednotkou v dětském domově a v dětském domově se školou, tvoří ji:

- v dětském domově nejméně 6 a nejvíce 8 dětí,
- v dětské domově se školou nejméně 5 a nejvíce 8 dětí.

Děti jsou zpravidla různého věku a pohlaví. Sourozenci se zařazují do jedné rodinné skupiny; výjimečně je možné zařadit je do různých rodinných skupin, zejména z výchovných, vzdělávacích nebo zdravotních důvodů.

V dětském domově lze zřídit nejméně 2 a nejvíce 6 rodinných skupin. V dětském domově se školou lze zřídit nejméně 2 a nejvíce 6 výchovných skupin. Děti se do rodinných skupin zařazují se zřetelem na jejich výchovné, vzdělávací a zdravotní potřeby.

Podrobnosti o organizaci výchovně vzdělávací činnosti v zařízeních a o způsobech uplatňování práv a povinností vymezených zákonem č. 109/2002 Sb. dětem nebo osobám odpovědným za výchovu a zařízením stanoví *vnitřní řád*.

Zařízení sociální péče v resortu ministerstva práce a sociálních věcí

Ústavní výchova může být vykonávána také v zařízeních sociální péče upravených ve vyhlášce MPSV ČR č. 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení. Jedná se o tyto ústavy sociální péče: *ústavy pro tělesně postiženou mládež, ústavy pro tělesně postiženou mládež s přidruženým mentálním postižením, ústavy pro tělesně postiženou mládež s více vadami a ústavy pro mentálně postiženou mládež.*

Služby v těchto zařízeních jsou poskytovány podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách a vyhlášky č. 505/2006 Sb., kde v článku 2 § 14 je užitá terminologie „*Domovy pro osoby se zdravotním postižením*“.

V „domovech“ jsou poskytovány pobytové služby osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu zdravotního postižení a jejich situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné fyzické osoby. Sociální služby jsou zajišťovány celoročně, jedná se o:

- poskytnutí ubytování,
- poskytnutí stravy,
- pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu,

- pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu,
- výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti,
- sociálně terapeutické činnosti,
- pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

Cílovou skupinou „domovů“ jsou uživatelé s tělesným nebo kombinovaným tělesným a zdravotním postižením, kteří jsou v nepříznivých sociálních situacích a potřebují zajistit péči a podporu, jež jim nemůže být zajištěna členy rodiny, nebo jinými službami. Jedná se o zajištění sociálních služeb pro uživatele, kteří plní povinnou školní docházku, připravují se na budoucí povolání formou vzdělávání na střední škole nebo zácvikem anebo jsou již v pracovním poměru. Charakteristickým znakem této skupiny je ohrožení sociálním vyloučením společnosti. U těchto dětí se jedná o snížení soběstačnosti v základních životních dovednostech – zajistit vlastními silami péči o svou osobu, používat veřejných míst a služeb, zajistit si vzdělávání a práci. Uživatelé mají sníženou schopnost a dovednost uplatňovat svá vlastní práva.

Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Pro úplnost je nutné zmínit ve výčtu ústavních zařízení také relativně nový institut *péče o dítě v zařízení vyžadující okamžitou pomoc*. Byl právně zakotven novelou zákona o rodině provedenou zákonem č. 109/2002 Sb., je postaven na úroveň náhradní rodinné péče a má přednost před ústavní výchovou. Nelze jej však aplikovat mechanicky, vždy je třeba vycházet z potřeb a zájmů konkrétního dítěte a z celkové odborné a materiálně-technické úrovně konkrétního zařízení.

Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc jsou rámcově upravena § 42 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, jako zařízení poskytující okamžitou ochranu a pomoc dítěti, které se ocitlo bez jakékoli péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy, jde-li o dítě tělesně nebo duševně týrané nebo zneužívané anebo o dítě, které se ocitlo v prostředí nebo situaci, kdy jsou závažným způsobem ohrožena jeho základní práva. Ochrana a pomoc takovému dítěti spočívá v uspokojování základních životních potřeb, včetně ubytování, a v zajištění lékařské péče zdravotnickým zařízením, psychologické a jiné obdobné nutné péče. Jedná se o péči dočasnou

Zřizovatel zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc je povinen ve smyslu třetího odstavce ustanovení § 42 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, přijatého zákonem č. 315/2004 Sb., vést evidenci dětí přijatých do zařízení

a bez zbytečného odkladu oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností rozhodné skutečnosti ohledně dítěte, aby mohl pracovat s rodinou, případně podniknout kroky směřující k umístění dítěte do péče budoucích osvojitelů či budoucích pěstounů.

1.4 POBYT DÍTĚTE V ÚSTAVU

Přijetí dítěte do zařízení

První školské pobytové ústavní zařízení, se kterým se umístované dítě setká, je na základě zákonného pokynu *diagnostický ústav*. Pobyť dítěte v něm trvá zpravidla 8 týdnů. Při přijetí dítěte k pobytu do diagnostického ústavu předkládá orgán sociálně-právní ochrany dětí nebo osoba odpovědná za výchovu pravomocné rozhodnutí nebo předběžné opatření soudu, nebo písemnou žádost o přijetí, osobní list, rodný list, občanský průkaz nebo v případě cizinců cestovní pas, jakož i poslední školní vysvědčení nebo výpis z katalogového listu s vyznačením roku školní docházky. Dále předává průkaz zdravotní pojišťovny, očkovací průkaz a lékařský posudek o zdravotní způsobilosti k umístění dítěte do diagnostického ústavu ne starší 3 dnů a písemné vyjádření lékaře o aktuálním zdravotním stavu dítěte.

Do dětského domova, dětského domova se školou a výchovného ústavu mohou být děti umístěny pouze diagnostickým ústavem, v jehož územním obvodu se dětský domov, dětský domov se školou nebo výchovný ústav nachází. Umístit dítě do některého z uvedených zařízení v územním obvodu jiného diagnostického ústavu lze po předchozí dohodě diagnostického ústavu, v jehož péči se dítě nachází, s územně příslušným diagnostickým ústavem a orgánem sociálně-právní ochrany dětí, který dítě eviduje. Nedojde-li k dohodě, rozhodne o umístění dítěte do příslušného zařízení ministerstvo na návrh diagnostického ústavu, v jehož péči se dítě nachází, s přihlédnutím k vyjádření orgánu sociálně-právní ochrany dětí, který dítě eviduje.

V odůvodněných případech může diagnostický ústav, který byl požádán o přijetí dítěte bez závažných poruch chování, umístit dítě do dětského domova nebo do dětského domova se školou na základě osobní dokumentace dítěte bez jeho předchozího pobytu v diagnostickém ústavu; to platí i pro děti, které byly v péči kojeneckého ústavu.

Přemístit dítě do jiného dětského domova, dětského domova se školou nebo výchovného ústavu může jen diagnostický ústav na základě vlastního podnětu nebo odůvodněné písemné žádosti zařízení, v němž je dítě umístěno, nebo osob odpovědných za výchovu, nebo dítěte nebo orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Jedná-li se o přemístění mimo územní obvod diagnostického ústavu, postupuje se, jak výše uvedeno.

Diagnostický ústav oznámí přijetí nebo přemístění dítěte do 3 pracovních dnů soudu, který ve věci dítěte rozhodl, orgánu sociálně-právní ochrany dětí příslušnému podle trvalého pobytu dítěte a osobě odpovědné za výchovu.

Při umisťování dítěte se dbá na umístění dítěte co nejbližší bydlišti osob odpovědných za výchovu nebo zákonných zástupců, pokud by tím nebyl ohrožen mravní vývoj dítěte.

Zákon ošetřuje i takovou situaci, kdy dítě je do zařízení *nepřijato*. Do zařízení se nepřijímají děti

- které trpí nemocí v akutním stadiu, včetně akutní intoxikace, vyžadující podle stanoviska lékaře odbornou zdravotní péči,
- které jsou bacilonosiči, nebo
- kterým bylo uloženo karanténní opatření.

Práva a povinnosti dítěte umístěného do zařízení

Dítě má *právo*:

- na zajištění plného přímého zaopatření,
- na rozvíjení tělesných, duševních a citových schopností a sociálních dovedností,
- na respektování lidské důstojnosti,
- na společné umístění se svými sourozenci, nebrání-li tomu závažné okolnosti ve vývoji a vztazích sourozenců,
- na vytváření podmínek pro dosažení vzdělání a pro přípravu na povolání v souladu s jeho schopnostmi, nadáním a potřebami,
- na svobodu náboženství, při respektování práv a povinností osob odpovědných za výchovu usměrňovat dítě v míře odpovídající jeho rozumovým schopnostem,
- být seznámeno se svými právy a povinnostmi,
- účastnit se činností a aktivit zařízení organizovaných v rámci výchovného programu s výjimkou zákazu či omezení v rámci opatření ve výchově stanovených zákonem,
- obracet se se žádostmi, stížnostmi a návrhy na ředitele a pedagogické pracovníky zařízení a požadovat, aby podání adresovaná příslušným státním orgánům, orgánům územní samosprávy a právníkům a fyzickým osobám, jsou-li pověřeny výkonem sociálně-právní ochrany dětí, byla ze zařízení odeslána v následující pracovní den po jejich odevzdání pracovníkům zařízení, a to bez kontroly jejich obsahu,
- vyjádřit svůj názor na zamýšlená a prováděná opatření, která se ho dotýkají; názorům dítěte musí být věnována patřičná pozornost odpovídající jeho věku a rozumové vyspělosti,

- požádat o osobní rozhovor a uskutečnit osobní rozhovor s pověřeným zaměstnancem orgánu sociálně-právní ochrany dětí, zaměstnancem České školní inspekce, ministerstva nebo orgánu kraje, bez přítomnosti dalších osob,
- být hodnoceno a odměňováno a ke svému hodnocení se vyjadřovat,
- mít informace o stavu svých úspor či pohledávek,
- na udržování kontaktu s osobami odpovědnými za výchovu za podmínek stanovených zákonem, a to formou korespondence, telefonických hovorů a osobních návštěv,
- přijímat v zařízení se souhlasem pedagogického pracovníka návštěvy osob, přičemž se nejedná o osoby odpovědné za výchovu,
- opustit samostatně se souhlasem pedagogického pracovníka zařízení za účelem vycházky, pokud se jedná o dítě starší 7 let věku.

Dítě má *povinnost*:

- plnit ustanovení vnitřního řádu,
- dodržovat předpisy pokyny k ochraně bezpečnosti a zdraví, s nimiž bylo řádně seznámeno,
- hradit ze svých příjmů náklady spojené s přepravou do zařízení, které neoprávněně opustilo, nebo se do něj nevrátilo,
- poskytnout na výzvu ředitele doklady o svých příjmech,
- předat do úschovy na výzvu ředitele předměty ohrožující výchovu, zdraví a bezpečnost; doba úschovy těchto předmětů nesmí přesáhnout dobu pobytu dítěte v zařízení a při jeho ukončení musí být tyto předměty dítěti nebo osobě odpovědné za výchovu předány.

Kapesné a osobní dary

Nezaopatřeným dětem, kterým se poskytuje plné přímé zaopatření, náleží po dobu pobytu v zařízení *kapesné*, jehož výše činí za kalendářní měsíc nejvíce

- 45 Kč, jde-li o dítě do 6 let věku,
- 105 Kč, jde-li o dítě od 6 do 10 let věku,
- 180 Kč, jde-li o dítě od 10 do 15 let věku,
- 270 Kč, jde-li o nezaopatřené dítě od 15 do 26 let věku – nejméně však dvě třetiny vypočtené z výše uvedených částek.

Za období kratší než 1 měsíc se kapesné stanoví podle počtu dnů, v nichž je dítě v péči zařízení. Denní výše kapesného činí jednu třicetinu měsíční výše kapesného. Vypočtená celková částka se zaokrouhlí na desetikoruny směrem nahoru. Kapesné dítěti

nenáleží za dny, po které je dítě na útěku ze zařízení nebo je ve výkonu vazby nebo ve výkonu trestu odnětí svobody. Kapesné se v rámci stanovených limitů rozlišuje v jednotlivých případech podle výchovných hledisek stanovených vnitřním řádem zařízení.

Dítěti, jemuž náleží plné přímé zaopatření, poskytuje zařízení *osobní dary* k narozeninám, k úspěšnému ukončení studia a k jiným obvyklým příležitostem. Osobní dar lze poskytnout též formou peněžního příspěvku. Osobní dary se poskytují dětem podle věku dítěte, výchovných hledisek stanovených vnitřním řádem zařízení a délky pobytu dítěte v zařízení v průběhu kalendářního roku.

Opatření ve výchově

Za prokázané porušení povinností vymezených zákonem může být dítěti

- odňata udělená výhoda (viz. níže),
- sníženo kapesné v rozsahu stanoveném zákonem,
- omezeno nebo zakázáno trávení volného času mimo zařízení v rozsahu stanoveném vnitřním řádem,
- odňata možnost zúčastnit se činnosti nebo akce organizované zařízením nad rámec vnitřního řádu zařízení,
- odňata možnost účastnit se atraktivní činnosti či akce,
- zakázány návštěvy, s výjimkou návštěv osob odpovědných za výchovu, osob blízkých a oprávněných zaměstnanců orgánů sociálně-právní ochrany dětí, a to na dobu nejdéle 30 dnů v období následujících 3 měsíců.

Tato opatření lze ukládat podmíněně se zkušební dobou až na 3 měsíce.

Za příkladné úsilí a výsledky při plnění povinností nebo za příkladný čin může být dítěti

- prominuto předchozí opatření (viz. výše),
- udělena věcná nebo finanční odměna,
- zvýšeno kapesné v rozsahu stanoveném zákonem,
- povolena mimořádná návštěva kulturního zařízení, mimořádná vycházka, mimořádná návštěva nebo přiznána jiná osobní výhoda.

Tato opatření jsou zaznamenávána do osobního spisu dítěte.

Odchod dítěte ze zařízení

K ukončení pobytu dítěte v zařízení dojde z těchto důvodů:

- soud zrušil ústavní nebo ochrannou výchovu,

- dítě dosáhne zletilosti, pokud v zařízení dobrovolně nesetrvává do ukončení přípravy na povolání,
- dítě dosáhne věku 19 let, byla-li mu prodloužena ústavní nebo ochranná výchova, pokud v zařízení dobrovolně nesetrvává do ukončení přípravy na povolání,
- jestliže rozhodnutí soudu o osvojení nebo svěřením dítěte do pěstounské péče nabylo právní moci,
- po uplynutí 3 měsíců od vykonatelnosti předběžného opatření u dítěte, nebylo-li před uplynutím této doby zahájeno řízení ve věci samé.

Ředitel zařízení může dát příslušnému soudu podnět ke zrušení ústavní výchovy, pominuly-li důvody pro její nařízení. Naopak může podat po předchozím projednání s příslušným orgánem sociálně-právní ochrany dětí příslušnému soudu podnět k prodloužení ústavní výchovy nebo podat návrh na prodloužení ochranné výchovy, vyžaduje-li to zájem dítěte. (Stejně návrhy či podněty mohou samozřejmě podat také rodiče dítěte a příslušný orgán sociálně právní ochrany dětí.) Ředitel uzavře smlouvu o prodloužení pobytu v zařízení s nezaopatřenou osobou, připravuje-li se tato osoba soustavně na budoucí povolání i po dosažení zletilosti, a to na základě její žádosti. Tehdy může zařízení poskytovat plné přímé zaopatření zletilé nezaopatřené osobě po ukončení výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy, připravující se na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let, a to za podmínek sjednaných ve smlouvě mezi nezaopatřenou osobou a zařízením..

Ředitel zařízení umožní dítěti, které má být propuštěno ze zařízení z důvodu zletilosti, jednání se sociálním kurátorem. Dále informuje v zájmu zaručení návaznosti péče příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí o nadcházejícím propuštění dítěte ze zařízení, a to v termínu nejméně 6 měsíců před propuštěním dítěte.

Dítěti, které po dosažení zletilosti odchází ze zařízení, se podle skutečné potřeby v době propouštění a podle hledisek stanovených vnitřním řádem poskytne věcná pomoc nebo jednorázový peněžitý příspěvek v hodnotě nejvýše 15.000 Kč. Toto ustanovení se pochopitelně nevztahuje na děti v preventivně výchovné péči. Dále se dítěti ve spolupráci s orgánem sociálně-právní ochrany dětí poskytuje poradenská pomoc se zajištěním bydlení a práce, následující 2 roky po opuštění zařízení je dítěti zajišťována pomoc při řešení tíživých životních situací.

2. PRAKTICKÁ ČÁST

2.1 MÝTY O ÚSTAVNÍ VÝCHOVĚ

V naší společnosti přetrvávají o určitých oblastech života u laické veřejnosti četné zažitě názory, které nejsou v souladu s realitou - viz. například tzv. městské legendy. Nejinak je tomu i ohledně problematiky ústavní výchovy. Některé tyto mýty velmi zdařile popsal a vyvrátil ředitel nejmenovaného dětského domova (Opravil 2010) a laskavě mi je dal k dispozici; z jím poskytnutého materiálu v této kapitole především vycházím. Rozšířil jsem jej o řadu postřehů z vlastní praxe. Nyní tedy následuje výčet nejčastějších a nejrozšířenějších mýtů o ústavní výchově:

„Česká republika drží evropský rekord – 20.000 dětí v ústavech.“ Tento mýtus lze velmi lehce vyvrátit objasněním terminologie – termín „pobyt v ústavu“ není totožný s termínem „ústavní výchova“. Z výše uvedeného počtu se přibližně polovina dětí nachází v tzv. ústavech sociální péče, správně v domovech pro handicapované. Pouze cca 400 dětí je zde umístěno na základě rozhodnutí soudu, větší část, cca 9.600 dětí, na přání rodičů. Jedná se o mimořádně eticky a emocionálně citlivou záležitost. Nejde o to, že by se jednalo o nemilující rodiče, ale běžná denní péče o tyto handicapované děti je tak náročná, že ji bez odborné pomoci prostě nejde zvládnout. Tyto děti nelze do počtu dětí s nařízenou ústavní výchovou zahrnout! Další odpočet, cca 2.000 dětí, se týká dětí umístěných v domovech do věku tří let (dětská centra, kojenecké ústavy), které se zpravidla ve 2/3 případů vracejí zpět do rodiny. V dětských domovech, dětských domovech se školou a výchovných ústavech se tedy nalézá cca 8.000 dětí. Pokud bychom nazírali na věc zcela pragmaticky, je také otázkou, kolik dětí ústavní výchovu skutečně akceptuje a v ústavech se fakticky zdržuje a kolik jich je na permanentních útěcích, tedy „na ulici“.

„Děti v ústavech jsou deprivovány.“ Jedná se o obecně rozšířené veřejné mínění. Podle většiny odborníků jsou pro rozvoj osobnosti a socializaci nejdůležitější první čtyři roky života. Tehdy jsou děti v rodině vystaveny vlivům sociálních deviací – alkoholismu, prostituce, návykových látek, násilí v rodině, častým změnám partnerů rodičů, trestné činnosti rodičů... Do ústavů se však děti převážně dostávají až v pozdějším věku. Ve skutečnosti tedy děti do ústavů již s deprivací přicházejí,

z rodiny si přinášejí emoční, kognitivní a sociální deprivaci. Prostředí výchovných zařízení je na úrovni středně příjmové rodiny a je podnětnější než ve většině sociálně handicapovaných rodin. Samozřejmě k jisté frustraci dětí zde docházet může – emoční vztahy s rodiči nemohou plně saturovat pracovníci zařízení, dítě postrádá soukromí, stabilitu „vlastního životního prostoru“, je v zařízení stále „jako na táboře“.

„Děti z ústavů odcházejí po dosažení zletilosti na ulici.“ Děti opouštějí ústavní zařízení zpravidla po dosažení věku 18 let na základě zákonného ustanovení po ukončení ústavní výchovy, která může být soudem prodloužena do 19 let. Ve většině případů je odchod vázán na ukončení přípravy na budoucí povolání, tedy na ukončení učebního oboru, dosažení maturity, popř. ukončení vysokoškolského studia. Tehdy má dítě mimo „ulice“ tyto možnosti:

- a) *Návrat do vlastní rodiny.* Pak vyvstává otázka, zda rodina „převychová zletilé dítě“, nebo zda „zletilé dítě převychová rodinu“. Častější je bohužel první varianta a dlouhodobé úsilí výchovného zařízení i samotného dítěte bývá zmařeno - sociálně deviantní rodina je přizpůsobí „svému obrazu“.
- b) *Domy na půli cesty.* Ty umožňují postupné osamostatňování a zařazování do života.
- c) *Společné bydlení s partnerem.* Zde záleží na trvalosti vztahu, po jeho případném rozpadu je dítě opět na počátku problému.
- d) *Nájemní bydlení.* V případě vstřícnosti místního obecního či městského úřadu, respektive magistrátu, je možné nastěhování dítěte do obecního nájemního bytu. Pokud je dítě alespoň vyučeno a má zájem hledat práci, „jeho“ ústav mu jistě pomůže. Získá-li práci, bude mít finanční prostředky na nájem. Za této situace bude motivováno k zodpovědnosti.

Každá z alternativ má své klady i zápory, jedná se o složitou, individuálně řešenou problematiku. Je však jednoznačné, že zletilé dítě má po opuštění ústavu i jiné možnosti než „ulici“

„V ústavech jsou převážně sirotci“ Takto často argumentují mladí aktivisté, kteří vybírají na ulicích finance pro zlepšení poměrů „sirotků v dětských domovech“. Realita je jiná – pokud už dojde k nešťastné události a dítě osiřít, nejčastěji se ho ujímají nejbližší příbuzní. Pokud osiřelé dítě skutečně nikoho nemá, je právně volné a stává se ideálním objektem pro umístění do náhradní rodiny (osvojení či pěstounská péče).

Skutečnost je méně líbivá a méně dojemná – v dětských domovech se nacházejí především takové děti, jejichž rodiče se o ně z nejrůznějších důvodů nechtějí nebo nemohou osobně starat, ale nesouhlasí s možností osvojení. Pokud takový rodič prokáže byť minimální zájem o dítě, nemůže být krácen na rodičovských právech. Dítě za této situace zpravidla v ústavním zařízení „dožije“ do zletilosti.

„Glorifikace rodiny - lepší špatná rodina než dobrý ústav.“ Předcházející kontroverzní věta je někdy vkládána do úst profesora Matějčka. Děti se nejčastěji do ústavní výchovy dostávají z podnětů orgánů sociálně právní ochrany dětí. Jejich pracovníci stále řeší dilema ponechání dítěte v rodině či jeho odebrání. (Zdůrazňuji, že vím o čem píš – deset let jsem byl pracovně zařazen jako terénní sociální pracovník OSPOD a z tohoto dilematu, respektive z velmi živých představ, jak děti v konkrétních rodinách mohou dopadnout, jsem pocíťoval značnou psychickou zátěž.) Dojde-li k odebrání dítěte „brzy“, hrozí porušení rodičovských práv, šetření úřadu ombudsmana (které mj. neskutečně zdržuje vlastní práci již tak často přetížených sociálních pracovníků), odsouzení účelově médií informovanou veřejností, soud ve Štrasburku... Dojde-li k odebrání dítěte „pozdě“, bývá to zpravidla až poté, kdy je již týráno, zraněno, masivně zanedbáno. Tehdy hrozí prakticky totéž, včetně pracovně-právních či trestních postihů, protože sociální pracovníci „o tom věděli a nic neudělali“. Vedoucí pracovníci OSPOD i soudci se obávají problémů. Výsledkem je, že děti jsou z rodin odebírány až po delším životě v negativním, závadném prostředí, kdy jsou již často nevratně poškozeny. „Ochránci lidských práv“ si nedovedou představit, co – z pohledu OSPOD - umístění především malých dětí do ústavu mnohdy předchází: řada rodin neustále se před „sociálkou“ ukrývajících, měnících místa pobytu, pátrání po příbuzenstvu, prohledávání zahradních chatek a ruin objektů, aktuální orientace v přívalu lží a nevyplněných slibů, verbální agresivita rodičů (za patnáct let praxe na OSPOD jsem vyslechl přešel nepublikovatelných nadávek a urážek), někdy došlo i k fyzické agresivitě rodičů, vypouštění psů na sociální pracovníky, neopodstatněné stížnosti, které musí být vyvráceny, čímž je mařen cenný čas pro vlastní pracovní náplň...

Zastánci tohoto mýtu by tedy měli umět vysvětlit např. brutálně ztýranému dítěti, že přece i v jeho špatné rodině mu je zcela jistě lépe než v ústavu.

„Osvojení a pěstounská péče vše vyřeší.“ Osvojení a pěstounská péče jsou nepochybně velmi významnými a nezastupitelnými nástroji náhradní rodinné výchovy. Důležitým kritériem však je počet osvojených dětí a dětí v pěstounské péči. Někteří osvojitelé a pěstouni evidentně přeceňují své síly a starají se o neadekvátní počet dětí. S rostoucím počtem dětí roste i pravděpodobnost problémů v náhradní rodině. Ostatně nedávný případ za týrání trestně stíhaných manželů-pěstounů, mj. nositelů prezidentského vyznamenání, tento předpoklad potvrzuje.

Je také nutné přihlížet k „problémovosti dětí“ jdoucích do náhradní rodinné péče i k „profilu osvojitele či pěstouna“- tj. k jeho rozumové a emoční inteligenci. Z výše uvedeného je tuto problematiku třeba posuzovat z několika hledisek:

a) *Generační* - V dnešní době je trendem uzavřít sňatek a založit rodinu až v pozdější době. Pak mnohdy partneři zjistí, že „nemohou mít děti“. Zkoušejí obvykle postupně tyto varianty: „přírodní cestu“, několik typů umělého oplodnění a až nakonec přistupují k osvojení či pěstounské péči. Jde tedy často o partnery již středního věku, u kterých hrozí, že budou dítě vychovávat ne jako rodiče, ale spíše jako prarodiče – budou o ně mít strach, nebudou je nikam pouštět samotné, nebudou je nechávat samostatně konat a rozhodovat... Pak vznikají problémy mezigeneračního rázu.

b) *Náboženské* – Lásky k bližnímu a pomoci bližnímu jsou základem křesťanské výchovy. Nezdařené osvojení či pěstounská péče mohou vést k rozhození životního cyklu dětí i dospělých. I když dospělí věřící dali do výchovy dítěte všechny své možnosti a schopnosti, není to zárukou úspěchu. Mohou pak cítit, že ve svém poslání zklamali. Na druhé straně, pokud do náhradní věřící rodiny přijde dítě, které nebylo k víře vedené, v pozdějším věku na víru málokdy přistoupí. I to může být pro věřící osvojitele a pěstouny zklamáním.

c) *Finanční* – Bezdětná rodina si zvykne na určitý životní a finanční standard (dovolená, nákupy), po příchodu dítěte to může vést k problémům s finančním a materiálním zabezpečením. Jiný problém představují osvojitelé a pěstouni upřednostňující kariéru, kteří pak dítě „uplácejí“- nahrazují svůj čas a emoční vliv poskytnutím financí.

d) *Genetické* – Současné vědecké poznatky stále více upřednostňují genetické vlivy před výchovným působením. Osvojitelé a pěstouni přes poučení často význam genetického zatížení dětí podceňují. To vede ke zklamáním, někdy i k rodinným tragédiím.

O výše rozebraných problémech vypovídá fakt, že vzrůstá počet dětí „vrácených“ z pěstounské péče. Aktuálně byla zmapována situace dětí, které byly přijaty do ústavních pobytových zařízení nebo zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc z tzv. předadopční péče, předpěstounské péče, pěstounské péče či poručenství nebo po osvojení na území ČR v letech 2005-2008 (Kovalčíková 2010). Nejvíce dětí z náhradní rodinné péče bylo přijato do školských zařízení (celkem 124 dětí, 76,54 %), do zdravotnických zařízení bylo přijato celkem 25 dětí (15,43 %) a do zařízení patřících pod resort ministerstva práce a sociálních věcí celkem 13 dětí (8,03 %). Největší zastoupení měly děti umístěné z náhradní rodinné péče do dětských diagnostických ústavů a dále do školských dětských domovů, početná je i skupina dětí nízkého věku, které byly přijaty do zdravotnických zařízení – tedy kojeneckých ústavů, dětských center a dětských domovů pro děti zpravidla do tří let věku. Průzkum jednoznačně potvrdil, že se část dětí předaných do náhradní rodinné péče po různě dlouhé době pobytu v náhradních rodinách přijímá do pobytových zařízení pro výkon ústavní výchovy či zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Některé z těchto dětí mají ještě další šanci na pozdější život v rodině – ať již vlastní, či další nové náhradní. Většina dětí však již zůstává v zařízeních. Ústav se pro ně stává dobrovolným či méně dobrovolným domovem. Proto je třeba opakovaně zdůrazňovat, že přijetí dítěte do rodiny je složitým, individuálním, časově blíže nespecifikovaným procesem, závazným a mnohdy obtížným pro všechny aktéry – tedy pro nové rodiče, pro dítě samotné, pro případné biologické či nevlastní sourozence, širší rodinu, v některých případech i pro rodinu biologickou, ale i třeba sousedy a okolí.

„Ústavy jsou obdobou vězení.“ Veřejnost nahlíží na ústavní zařízení jako na instituci polovojenského typu, vybavenou železnými kavalci a zamřížovanými okny. Děti v těchto zařízeních jsou chudáci a je třeba jim pomoci. Takovéto vnímání ústavů se zastavilo v 70. letech minulého století a není reálné ani v těch „nejdrsnějších“ výchovných ústavech. Z tohoto náhledu lze vyvodit tzv. „chartistický komplex“ (Ženy - chartistky byly StB vydírány pohružkou umístěním jejich dětí do ústavu.). Toto vnímání zdůrazňuje dodržování lidských práv a práv dítěte, někdy až ad absurdum.

„Ústavy jsou zlatou klecí.“ Opačně pojatý mýtus nežli předchozí. Charakterizuje život v ústavním zařízení jako život ve „zlaté kleci“ či „ráji, ze kterého je dítě po dosažení 18 let vyhnáno“. Většina ústavních zařízení je však vybavena na úrovni středně

příjmové rodiny. Důvodem stálého vylepšování zařízení, ve kterých děti žijí, je nutnost ukázat jim při jejich výchově, jak má výchovné prostředí pro děti vypadat. Tento vzor si děti odnášejí do života. Pokud se dítěti ve svém budoucím životě nepodaří stejné prostředí vytvořit, tak i dětství prožité v pěkném prostředí není z pohledu výchovy málo.

„Zavedení institutu pěstounů na dobu určitou.“ Podle „západního vzoru“ se formují názory, že dítě může v průběhu dětství vystřídat několik pěstounských rodin. Pokud se nepodaří jeho umístění do jedné, může to vyjít v druhé nebo ve třetí... Nejedná se však o nezodpovědné experimentování s dětskou duší? Dítě několikrát vrácené, na Západě nazývané „baťůžkář“, může uvažovat tak, že pokud ho několik rodin „vrátí“, bude chyba pravděpodobně v něm samém. Sebevědomí mu to asi nepřidá. Ke každému dítěti musíme přistupovat jako k osobnosti individuálně. Z tohoto pohledu nejsou pěstouni na určitou dobu řešením.

„Ústavy vychovávají kriminálníky.“ Rozšířeným názorem u veřejnosti je přesvědčení, že ústavní výchova produkuje delikventy. Skutečností však je, že delikventní děti se protiprávního jednání dopouštěly před příchodem do ústavů, během pobytu v nich i po jejich opuštění. Přes výchovné snahy zařízení nelze „zlomit“ návyky, které děti získaly v deviantním rodinném prostředí, ani jejich genetické zatížení. Je sporné, zda a do jaké míry je ústavní výchova důvodem protiprávního jednání dětí po opuštění ústavů.

„Děti jsou z rodin odebírány výlučně z důvodů chudoby rodičů.“ Tento názor je zčásti zkreslený. Samotná „chudoba cti netratí“. Rodiny, ze kterých jsou děti odebírány, mají zpravidla více problémů než jen finanční situaci a potíže s bydlením, např.: nezaměstnanost, (ne)vzdělání, zadlužení, vystěhování z bytu, alkoholismus, drogová závislost, gamblerství, domácí násilí, neúplná rodina, zanedbání péče o děti, časté změny bydliště, časté změny partnerů rodičů, sexuální deviace... Důvody pro nařízení ústavní výchovy bývají nejčastěji kombinované - sociální i výchovné. Pěkný příklad mohu demonstrovat úryvkem ze soudního rozsudku: „Bylo také zjištěno, že matka dlouhodobě péči o děti nezajišťuje řádně, a to zejména s ohledem na hygienu dětí a potřebné dovednosti dětí, pokud jde o jejich školní přípravu. Prarodiče nesouhlasí s tím, aby rodiče dětmi u nich bydleli a jak vyplynulo ze svědecké výpovědi babičky

i ze znaleckého posudku, babička má výrazné výhrady k péči matky o domácnost. Ze zprávy obecního úřadu v XY bylo zjištěno také, že matka má sklony k požívání alkoholických nápojů. Soud poukazuje nato, že jednání bylo zahájeno usnesením z 22.2.2006 a za celou tuto dobu rodiče nezajistili pro nezletilé děti řádné bydlení, ať již ve vlastním bytě nebo v podnájmu, naopak zůstává pouze u slibů a úmyslů. Prakticky od doby, co rodina opustila bydlení v YZ, rodiče neučinili ničeho, aby dětem bydlení zajistili. Nejde pouze o nedostatky k zajištění bytového prostředí u nezletilých, ale také o závažné nedostatky v udržování osobní hygieny dětí. Nelze ponechat bez povšimnutí, že u dětí, zejména u Jana, Marie a Karla jsou vady ve výslovnosti a děti tak nejsou připravovány na nástup do základní školy a logopedická péče o děti ze strany rodičů nebyla zajištěna. Přitom matka, až na krátkodobý pracovní poměr u firmy XZ, nebyla zaměstnána. Matka také neosvědčila, ani při umístění dětí v charitním domově i posléze v dětském centru, že by měla snahu o děti řádně pečovat. V charitním domově často odcházela, vracela se v podstatě až k večeru. V dětském centru si děti vyzvedává pozdě a do dětského centra je vrací špinavé. Je tedy zřejmé, že ani probíhající soudní řízení nevedlo k tomu, aby závady ve výchově všech pěti nezletilých dětí byly, byť z části, odstraněny“

„Sociálka bere děti a dává je do ústavů.“ Na závěr mýtus mnou nejoblíbenější. Dlouhodobě přetrvává v naší společnosti vědomí dřívější možnosti tehdejších orgánů péče o dítě realizovat odběr dítěte z rodiny a jeho umístění do zařízení. Takovýto obraz „všemocných“, striktně jednajících, sociálních pracovníků bývá vykreslen v literárních i filmových dílech (např. oskarový Kolja). Jaká je současná realita? Ústavní soud ČR zrušil svým nálezem č. Pl. ÚS 35/95, publikovaným pod č. 206/1996 Sb., pravomoc okresních úřadů (zde byly v té době soustředěny tehdejší orgány péče o dítě) na základě předběžného opatření odebrat dítě z rodiny. Tuto dosavadní praxi označil za protiústavní. V souvislosti s tím byl novelou do občanského soudního řádu zakotven § 76a, který upravuje zvláštní předběžné opatření, které může nařídít soud na základě návrhu orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Tedy: jedině soud může v současné době ústavní výchovu nařídít a jedině pověřený soudní vykonavatel (a samozřejmě osoba odpovědná za výchovu, tedy rodič nebo jiný zákonný zástupce dítěte) může dítě z rodiny odebrat a umístit do ústavního zařízení.

Vyvrátit tento mýtus je nesnadné, při přípravě projektu bakalářské práce jsem prohlédl četné materiály zveřejněné na internetu, často se zde objevuje v mnoha

variantách formulace: “ ..do zařízení umístí dítě orgán sociálně-právní ochrany dětí nebo osoba odpovědná za výchovu...” Výmluvný je následující příklad: V minulém roce vyšla odborná publikace „Právo v prostředí ústavní výchovy“ s podtitulem „Metodické materiály a pracovní listy pro pedagogický personál zařízení ústavní výchovy a učitele základních a středních škol“ (Kolektiv, bez vnošení), kterou jsme pochopitelně na pracoviště OSPOD zakoupili. Již při letmém nahlédnutí do textu jsem objevil následující „perlu“. V modelovém příběhu č. 1 je emotivně popisována nelehká situace dětí v nefunkční rodině. Příběh končí větou: “Jednoho dne se u jejich dveří objevila sociální pracovníce a odvedla všechny tři děti do dětského domova“. Autoři pak tuto větu ještě parafrázuji v otázkách k příběhu: “Co by se dětem z našeho příběhu mohlo stát, kdyby je sociální pracovníce neodvedla do dětského domova?“ Autorům nejen ušel zásadní fakt, že sociální pracovníci již cca 15 let děti odebírat nemohou, ale také zákonem stanovená povinnost umístit dítě nejdříve do diagnostického ústavu. (Odborná publikace je dílem kolektivu autorů, citovanou část mají „na svědomí“ J.Haklová a R.Macháčková.) Těžko se pak vyvracejí laické veřejnosti mýty, když i odborná díla je stvrzují...

2.2 ZJIŠTĚNÉ PROBLÉMY A MOŽNOSTI JEJICH ŘEŠENÍ

Obsahem této kapitoly jsou problémové oblasti výkonu ústavní výchovy, které jsem jako terénní sociální pracovník a později kurátor orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) zaznamenal při dlouholetém výkonu své činnosti. Zdůrazňuji že se jedná o subjektivní pohled z pozice OSPOD, který se odráží i v navrhovaných možnostech řešení.

Umístění dítěte do zařízení pro výkon ústavní výchovy

V naprosté většině případů je dítě na základě soudního rozhodnutí o předběžném opatření umístěno soudním vykonavatelem za spolupráce OSPOD, na základě zákonné povinnosti, do diagnostického ústavu. Tento ústav má jasně danou povinnost dítě umístit, odmítnout může pouze na základě výše zmíněných zákonem vyjmenovaných důvodů. Při nedostatku vlastní kapacity musí vyjednat a označit jiné zařízení, kam se má dítě umístit. V praxi jsem se (stejně jako mnozí kolegové) často setkal nejen s neochotou, ale i přímým porušením povinností pracovníků diagnostických ústavů. Pokud dítě přijmout nechtějí, vymýšlejí si nejrůznější obstrukce, které nemají zákonný podklad. Např. trvají na odevzdání všech požadovaných dokumentů a dokladů již při předání dítěte, přičemž zákon jasně stanoví, že tyto s výjimkou rozhodnutí o předběžném opatření a písemného vyjádření lékaře o aktuálním zdravotním stavu může OSPOD zajistit dodatečně. Případně, opět bez jakéhokoli právního podkladu, požadují u děvčat zajištění gynekologické prohlídky. OSPOD je tak někdy přímo v nedůstojné roli prosebníka o umístění dítěte. Neochota pracovníků diagnostických ústavů graduje zejména v době hlavních školních prázdnin. Tehdy s odvoláním na skutečnost, že v této době neprobíhá diagnostika a ústav má prázdninový režim (ten vypadá tak, že pokud možno všechny děti se na skoro celé prázdniny propustí do rodin, ty, u kterých to není možné, se pošlou na tábory či do jiných ústavních zařízení), již dopředu pracoviště OSPOD „varují“ před úmyslem požadovat umístění dítěte. Je to zcela protiprávní, svévolné a nelogické - k vyhocení nepříznivé sociální situace či výchovných problémů dětí dochází v rodinách pochopitelně bez ohledu na prázdninový režim diagnostických ústavů, OSPOD a soud jsou povinni tyto situace řešit...

Řešení:

Je jednoduché – stačí, aby si všichni zúčastnění plnili své pracovní, právními normami vcelku přesně stanovené, povinnosti. OSPOD by se ve zvláště křiklavých excesech pracovníků zařízení měl obracet se stížností a žádostí o sjednání nápravy na zřizovatele zařízení, kterými mohou být krajské úřady, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy nebo obce.

Povinnosti OSPOD při umístování dětí do zařízení pro výkon ústavní výchovy

Právní normy popsané v první kapitole této práce (zákon o výkonu ústavní a ochranné výchovy... a „instrukce pěti ministerstev“) ukládají OSPOD četné povinnosti:

- poskytnutí odborné pomoci dítěti, rodičům, či jiným osobám odpovědným za výchovu,
- upozornit soudního vykonavatele na nutnost zajištění zvláštních podmínek (např. při přepravě dítěte) a poskytnutí součinnosti při jejich zajišťování,
- na žádost soudu zajistit účast pracovníka a to i mimo pracovní dobu,
- v odůvodněných případech doporučit provádění výkonu v jinou dobu, zejména pokud by okamžité provedení výkonu mohlo dítěti způsobit vážnou újmu na zdraví nebo jinak ohrozit jeho příznivý vývoj,
- zajistit doklady potřebné k převzetí dítěte zařízením: pravomocné rozhodnutí nebo předběžné opatření soudu, osobní list, rodný list, občanský průkaz nebo v případě cizinců cestovní pas, poslední školní vysvědčení nebo výpis z katalogového listu s vyznačením roku školní docházky, průkaz zdravotní pojišťovny, očkovací průkaz a lékařský posudek o zdravotní způsobilosti k umístění dítěte do diagnostického ústavu ne starší 3 dnů a písemné vyjádření lékaře o aktuálním zdravotním stavu dítěte,
- zajistit pro přepravu dítěte nutné oděvní součástky.

Tento výčet mi připadá jako marná snaha zákonodárce „o podchycení nepodchytitelného“ – žádný předpis nemůže předvídat plně situace, které život přináší. Na mysli mám kupříkladu zajištění oděvních součástí pro přepravu dítěte. Zdá se to nadbytečné – ale: Došlo k situaci, kdy byla pohraniční policií zadržena patnáctiletá bulharská dívka na útěku z nápravného zařízení ve Španělsku a bylo nutné ji umístit do diagnostického ústavu. Toto děvče reagovalo na zátěžové situace

hysterickým záchvatem, mdlobou a pomočením. Jak se tehdy ukázalo účelné, mít připravené náhradní oblečení!

Zajištění součinnosti pracovníka OSPOD se soudem v kteroukoli denní dobu není problémem – každý týden drží jeden ze zaměstnanců pro tyto a podobné účely nonstop služební pohotovost.

Potíže mohou nastat při zajištění dokladů v případě nespolupráce rodičů, tedy, odmítne-li osoba odpovědná za výchovu tyto předat a nezajistí lékařskou prohlídku.. Většinu jich dokladů lze obstarat dodatečně, zajištění lékařské prohlídky je ale nezbytné!. OSPOD nemá právo s dítětem fyzicky manipulovat – to může učinit na základě rozhodnutí soudu výlučně soudní vykonavatel.

Řešení:

Změna legislativy, kterou bude povinnost zajištění lékařského posudku o zdravotní způsobilosti k umístění dítěte do diagnostického ústavu ne starší 3 dnů a písemné vyjádření lékaře o aktuálním zdravotním stavu dítěte uložena soudu (soudnímu vykonavateli), nebo sociálnímu pracovníkovi jako „osobě doprovázející“ či „osobě znalé práce s dětmi“. Tato změna legislativy by měla taxativně lépe upřesnit a sladit činnosti při výkonu předběžného opatření.

Společný pobyt dětí s různými typy výchovných problémů ve stejném zařízení

Tento závažný problém se týká zejména diagnostických ústavů, do nichž se děti umisťují povinně, před vlastním „rozřazením“ do příslušných zařízení pro výkon ústavní výchovy. Zde se setkávají děti s velmi nesourodými a různě závažnými typy rodinných a výchovných problémů: sociální nedostatečnost rodiny, záškoláctví, nerespektování rodičů, toulání a útky z rodiny, požívání alkoholu, užívání návykových látek, trestná činnost (nejčastěji majetková), sexuální deprivace... Společně zde tedy několik týdnů v rámci diagnostiky prožije např. „pouhý“ záškolák vedle dítěte, pachatele loupeže, které jen pro nedostatek věku nelze sankcionovat výkonem trestu odnětí svobody, nebo vedle dítěte plně závislém na pervitinu... Při jejich interakci může dojít ke známé situaci: „Co ještě neumí, v ústavu se naučí“. Řada dětí, mých klientů, zpětně hovoří o prvním setkání s drogou – ve smyslu aplikace – v rámci legální vycházky či nedovoleného opuštění zařízení. Některé děti se zde také poprvé aktivně setkávají s prostitutí či závažnou trestnou činností.

Řešení:

Optimálním by byl vznik více diagnostických pracovišť (ať již samostatných oddělení či přímo ústavů), diversifikovaných podle důvodů umístění a typu výchovných problémů – současný stav je pozůstatkem tendence druhé poloviny minulého století o budování ústavních zařízení s velkou kapacitou. Žádoucí by byla také existence širšího spektra pracovišť, včetně ambulantních, která by v rámci své činnosti předcházela kumulaci a gradaci problémů u dětí, které by se vlivem cílené spolupráce nedostaly do zařízení ústavního typu. Pochopitelně je otázkou finanční, potažmo i personální zabezpečení.

Z pohledu OSPOD je prevencí tohoto problému zvýšená péče v rodinách, včetně informovanosti rodičů, či jiných osob odpovědných za výchovu, o rizicích ústavní výchovy. Ve společnosti přetrvává představa o „samospasitelnosti“ ústavní výchovy a „napravení“ dítěte v „pastěáku“. Řada rodičů také nechce a neumí převzít odpovědnost za řešení problémů svého dítěte, ten se vždy týká celého systému rodiny. Rodiče si často vůbec neuvědomují své následné povinnosti vůči ústavnímu zařízení a nutnost spolupráce s ním. Jako kurátor OSPOD jsem přesvědčen, že v mnohých případech je pro vývoj dítěte příznivější neoptimální výchovná situace v rodině, ovšem se zajištěnou ambulantní péčí, než pobyt v ústavním zařízení.

Spolupráce Policie ČR a zařízení pro výkon ústavní výchovy

Policista je oprávněn zajistit osobu, která utekla z výkonu ústavní nebo ochranné výchovy. Policie ČR je jednoznačně oprávněna: „...zajištěnou osobu, která utekla z výkonu ústavní výchovy, převzít na nejbližší záchytné pracoviště diagnostického ústavu, pokud není školské zařízení, z něhož osoba utekla, blíže než toto záchytné pracoviště.“ Realita bývá často jiná. Policisté telefonují při zajištění dítěte na útěku do zařízení a vyzývají k jeho odvozu ze služebny. Vedení ústavu často tyto výzvy akceptují a transport dítěte zajistí ústavním vozidlem. Náklady pak jdou na vrub dítěte, někteří ředitelé se dokonce pokoušejí neoprávněně tyto vzniklé náklady formou rozhodnutí účtovat překvapeným rodičům. Postupu policistů se na druhou stranu nelze příliš divit – často dělají opakovaně některým konkrétním dětem „taxikáře“, neboť tyto v krátké době (někdy i zcela bezprostředně) opět utečou.

Řešení:

Respektování příslušné právní normy policisty i vedením ústavních zařízení.

Propouštění dětí ze zařízení na krátkodobý pobyt do rodiny

Skutečnost, že dítě je umístěno do ústavního zařízení, samozřejmě ve většině případů neznamená, že by zcela zanikl jeho kontakt s rodinou. V zákoně o výkonu ústavní a ochranné výchovy... je v § 23 odst. 1) písm. b uvedeno: „Ředitel zařízení je oprávněn v zájmu úspěšné výchovy dětí dovolit pobyt dítěte s nařízenou ústavní výchovou u osob odpovědných za výchovu, a to na základě jejich písemné žádosti a písemného souhlasu orgánu sociálně-právní ochrany dětí příslušného podle trvalého pobytu dítěte...“ Praktická realizace této jediné věty přináší četná úskalí: Mnohokrát jsem se setkal s tím, že dítě bylo na pobyt do rodiny propuštěno bez písemného – i jakkoliv jinak projeveného – souhlasu OSPOD. Např. v situaci, kdy je dítě umístěno na základě předběžného opatření podle § 76a občanského soudního řádu a důvody pro umístění jsou velmi závažné, není zpravidla žádoucí, aby se po několika dnech vrátilo do rodiny na pobyt – nehledě na fakt, že za tak krátkou dobu nebude dítě zřejmě v diagnostickém ústavu komplexně vyšetřeno. Mám poznatky, že jsou děti ze strany pracovníků ústavu nabádány k tomu, aby si od OSPOD souhlas opatřily. Pobyt v rodině bývá přitom označován jako podmíněné propuštění, což je podle platných předpisů opatření možné u dětí s nařízenou ústavní výchovou, ukončenou povinnou školní docházkou, o kterém rozhoduje ředitel zařízení na žádost osob odpovědných za výchovu, přičemž se současně vyžaduje písemný souhlas kompetentního OSPOD.

Stalo se také, že dítě bylo bez souhlasu OSPOD vysláno na několikadenní pobyt do rodiny, aby si zajistilo docházku do učiliště, ve kterém bylo před umístěním do ústavu v učebním poměru, respektive bylo do učebního poměru přijato. Další z krátkodobých pobytů proběhl tak, že v době, kdy již dítě bylo na cestě domů, telefonoval pracovník ústavu zákonnému zástupci, zda by jeho pobyt v rodině byl možný. Když zákonný zástupce odmítl, bylo mu sděleno, že dítě již domů stejně jede. Příslušný OSPOD byl protiprávně zcela opomenut. O svérázném postupu ústavu se pracovníci OSPOD dozvěděli až od oprávněně rozhořčeného zákonného zástupce. Ve věci stejného dítěte došlo i k dalším pochybením ze strany ústavu. Dítě bylo na základě řádného postupu propuštěno k pobytu v rodině, ve stanovený termín se však do zařízení nevrátilo. S touto skutečností, opět v rozporu s platnými předpisy, nebyl OSPOD seznámen. Následně bylo dítě zadrženo orgány Policie ČR při páchání provinění a umístěno zpátky do ústavu. Až po této události, o níž ústav OSPOD opět neinformoval, obdržel OSPOD dodatečně žádost ústavu o propuštění dítěte, navazující

časově na předchozí, povolený pobyt. Evidentně se jednalo o akt, kterým se ústav chtěl vyvinut ze svých pochybení.

Žádost o vyjádření k pobytu dítěte v rodině přichází na OSPOD nejčastěji faxem, s minimálním časovým předstihem před termínem odjezdu dítěte domů. V některých konkrétních případech (např. extrémně nezodpovědní, neschopní či migrující rodiče) potřebuje OSPOD pro vyjádření souhlasu či nesouhlasu s propuštěním do rodiny časový prostor k provedení aktuálního prošetření, případně musí o šetření požádat místně příslušný OSPOD v jiném regionu. Je někdy nutné prověřit rodinnou situaci, případně bytové prostředí, např. také iniciujeme vydání jednorázové dávky rodičům obcí za účelem zajištění dětí na pobytu v rodině. Ústavní zařízení jsou OSPOD na tuto skutečnost opakovaně upozorňována, nedochází k nápravě. Rovněž některá ústavní zařízení posílají rodiče žádat o propuštění dětí na OSPOD a neseznámí je se správným postupem. Nepožadování písemných žádostí o propuštění do rodiny po rodičích či jiných osobách odpovědných za výchovu pracovníci ústavů bagatelizují – rodiče nejsou schopni požádat, neumějí psát atp. Nelze tak doložit skutečný zájem rodičů o dítě a připravenost se o ně během pobytu postarat. Pobyt dětí si s rodiči ústav většinou domlouvá telefonicky – a zcela bezostyšně se touto protiprávní praxí mnohdy ani netají. Zaznamenal jsem i případy, že dítě oznámí pracovníkům ústavu, že si telefonicky pobyt dohodlo s rodiči. Ústav nic neověří a dítě odjede. V lepším případě pak stojí na prahu domova, kde jej nikdo neočekává, v horším případě odjíždí někam úplně jinam, se zcela konkrétními záměry, které obvykle nebývají výchovně žádoucí.

Řešení:

Na dodržování zákonných povinností – požadování písemných žádostí a souhlasů – by měli dbát státní zástupci pověřeni prováděním dozoru nad výkonem ústavní výchovy. Ti by jimi zjištěná nedodržení zákonem stanoveného postupu v této věci neměli bagatelizovat, ale řešit s vedením ústavu.

Důležitá je i důsledná činnost pracovníků OSPOD, jejich znalost poměrů v rodinách a možnost flexibilních reakcí. V pochybnostech, kdy např. pro malý časový prostor věc nelze prověřit, by pak raději souhlas s propuštěním neměli vydávat.

Návštěvy pracovníků OSPOD dětí, u kterých byla nařízena ústavní výchova

Jsou jako obligatorní realizovány až od r. 2000, od účinnosti zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Zprvu byla jejich frekvence stanovena „nejméně jednou za půl roku“, novelou zákona pak „nejméně jednou za tři měsíce“. Protože řada ústavních zařízení je dosti vzdálena od pracovišť OSPOD (často i v jiném kraji), jedná se o velké finanční zatížení při výkonu této součásti státní správy a rovněž o značné časové zatížení pracovníků OSPOD.

Některá ústavní zařízení umožňují značně neochotně uskutečnění pohovoru s dítětem o samotě s pracovníkem OSPOD, tedy bez přítomnosti pracovníka ústavního zařízení. Některá zařízení požadují realizaci návštěv pracovníků OSPOD v odpoledních hodinách, nechtějí uvolňovat děti ze škol, což by bylo někdy i pochopitelné. S ohledem na finanční (PHM) a časovou náročnost těchto výjezdů, kdy se běžně kumuluje návštěva 2-4 ústavních zařízení, však toto není možné. Případnou návštěvou dítěte ve škole (příčemž např. učiliště se nacházejí mnohdy zcela mimo lokaci ústavního zařízení), by opět došlo k neúnosnému prodloužení výjezdu.

V určitých – níže specifikovaných případech - se jeví neúčelnou nemožnost delegování návštěv dětí v ústavních zařízeních na místně příslušný OSPOD podle sídla zařízení. Konkrétně může jít o případ, kdy matka s trvalým pobytem v určitém územním obvodu se rozhodne porodit dítě v jiném – často značně vzdáleném územním obvodu. Dítě po narození opustí a ponechá v péči zdravotnického zařízení. Pro návštěvy dítěte je příslušný OSPOD v místě trvalého pobytu matky a tedy i dítěte. Je však nereálná představa, že novorozené nebo půlroční dítě je schopno poskytnout informace o svých potřebách, představách, že s ním lze během návštěvy navázat vztah vzájemné důvěry. Komunikace s ním je s ohledem na věkové zvláštnosti značně omezená. Prostředky a čas, vynaložené na dopravu do velmi vzdáleného zdravotnického zařízení, jsou neadekvátní smyslu a průběhu celé návštěvy. V tomto případě stejně dobře, jako pracovník OSPOD příslušného podle trvalého pobytu dítěte, může dítě zhlédnout, pořídit fotodokumentaci pro potřeby náhradní rodinné péče atp., pracovník OSPOD místně příslušného dle sídla zařízení. Ten následně informace či dokumenty předá na OSPOD místně příslušný podle místa trvalého pobytu dítěte.

Řešení:

Při výběrovém řízení na OSPOD by jedním z kritérií pro přijímání nových zaměstnanců měla být dispozice řidičským oprávněním i schopnost řídit vozidlo na delších úsecích za každého počasí. Obecně pak i navýšení počtu pracovníků OSPOD,

neboť např. na mém pracovním úseku připadá na jednoho pracovníka v průměru 10 umístěných dětí.

Asertivní jednání pracovníků OSPOD s vedením ústavních zařízení, jednoznačné trvání na umožnění pohovoru o samotě, na umožnění návštěvy dítěte bez časového určení. Při nevyhovění věc oznámit a žádat nápravu u zřizovatele zařízení.

Změna právní normy, která by v odůvodněných případech umožňovala delegaci návštěv na OSPOD, v jehož územním obvodu se ústavní zařízení nalézají – zejména ve shora uvedených případech.

Vynutitelnost nařízené ústavní výchovy

Prioritní problém účinnosti a smyslu ústavní výchovy. Plně platí, že „Pomoci lze jenom tomu, kdo si pomoci nechá.“. Pokud se dítě rozhodne, že nebude nařízenou ústavní výchovu akceptovat a dobu, kterou by do dosažení zletilosti mělo prožít v ústavním zařízení, jednoduše „proutíká“, tak se mu to obvykle podaří. Potrestání za útěk po návratu do ústavu je umožněno pouze výše vyjmenovanými tzv. opatřeními ve výchově, které jsou pro řadu dětí víceméně k smíchu. Soud může „útěkáři“ uložit ochranné opatření, ale jeho výkon probíhá ve stejném zařízení a prakticky se ničím od výkonu ústavní výchovy neliší. Mnohé děti, zejména dívky, tak často „přežijí“ na útěku do zletilosti, přičemž provozují prostituci v příhraničních oblastech, hlavním městě nebo i v zahraničí.

V poslední době jsem zaznamenal nárůst krátkodobých útěků ze zařízení. Dítě často nemá, kam by stabilně uteklo a ví, že v ústavu se má vlastně dobře. Uteče pouze za uspokojením momentálních potřeb – např. sexu, alkoholu nebo drogy. Po několika dnech či i jen hodinách se vrací dobrovolně do ústavu. Je-li od něho příliš vzdáleno, přihlásí se samo na policejní služebně a nechá se do zařízení dovést. Ústav se tak stává „dobrou základnou pro opakované krátkodobé útky“, kde je jisté jídlo, teplo, sprcha, čistá postel, zajištěná lékařská péče..., přičemž utéci z něho se v případě potřeby dá prakticky kdykoli.

Řešení:

Je obtížné, částečně by mohla pomoci změna právní úpravy, kterou by se rozšířila a „přitvrdila“ opatření ve výchově. Útěk z ústavu by také mohl být posuzován jako trestný čin, respektive provinění. Za velmi účelné a potřebné považuji zřízení samostatných zařízení pro výkon ochranné výchovy.

Absence institucí poskytujících následnou a preventivní péči

V některých případech jsou děti s výchovnými problémy umisťovány dobrovolně rodiči, či jinými osobami odpovědnými za výchovu, do zařízení (např. středisko výchovné péče, psychoterapeutické centrum pro děti při psychiatrické léčebně...) na preventivně-léčebný pobyt. S dítětem zde v rámci reedukace pracuje odborný personál – psycholog, etoped, psychiatr a sociální pracovník, zpravidla po dobu 2-3 měsíců. Po této době je pobyt ukončen a dítě se vrací do rodiny. Bohužel např. v rámci našeho regionu však neexistuje instituce, kterou by následně ambulantně navštěvovalo a mohlo pokračovat v reedukaci. Nedochází proto k práci s celým systémem rodiny, existující zařízení se specializují pouze na diagnostiku s doporučením. Mnohdy tak dojde v chování dítěte k recidivě a obvyklým řešením bývá nařízení ústavní výchovy.

Stejně tak postrádáme odbornou instituci, na kterou by se rodiče, případně jiné osoby odpovědné za výchovu mohly obracet při zaznamenání prvních projevů poruch chování dětí. Dosud je v těchto případech využíváno pouze pracoviště OSPOD, pedagogicko-psychologická poradna, případně dětský psychiatr.

Řešení:

Zřízení instituce, která by realizovala psychoterapeutické programy. Předpokládaným výsledkem by byl pokles počtu dětí umístěných do ústavních zařízení z důvodu výchovných problémů, které neřešené gradují, kumulují se a vyústí často zbytečně v nařízení ústavní výchovy.

ZÁVĚR

V první části bakalářské práce jsem podrobně teoreticky rozebral situace a činnosti předcházející umístění dítěte do ústavního zařízení, výkon rozhodnutí soudu o umístění dítěte a průběh výkonu ústavní výchovy dítěte od nástupu do zařízení po jeho odchod. I pro mě samotného mělo důkladné studium problematiky ústavní výchovy význam. Ačkoli se jedná o oblast z mé profese, pochopitelně jsem jen ze své praktické pracovní činnosti plně neznal historické souvislosti, všechna práva a povinnosti zařízení a jejich ředitelů, či právní nuance soudního rozhodování a výkonu rozhodnutí. Možná se neskromně domnívám, že mnou zpracovaný teoretický přehled poskytuje poměrně kvalitní informaci o ústavní výchově dětí v České republice.

Při zpracování praktické části jsem plně využil několikaletých zkušeností pracovníka OSPOD. Uvedl jsem zde nejčastější mýty s ústavní výchovou spojované a problémy vznikající při její realizaci, které jsem sám nebo ve spolupráci s kolegy řešil. Jsem si plně vědom toho, že můj pohled není – a ani být nemůže – nezaujatý, vždyť mnohými z vyjmenovaných problémů se zabývám denně. Na otázku nastavující v úvodu hypotézu tak mohu odpovědět: “Ano, při výkonu ústavní výchovy v ČR není vše v pořádku.“ Jak to negativní zlepšit, navrhuji v komentáři k jednotlivým problémům. Osobně jsem přesvědčen, že i když základem funkčnosti ústavní výchovy musí být kvalitní legislativa, je vždy podstatná osoba toho, kdo je jejím objektem i toho, kdo ji realizuje. Sociální pracovník, kurátor pro mládež i vychovávající pedagog by měl být vzdělaný v oboru, prověřený psychotesty, optimistický a měl by mít to, co je obtížně postižitelné – vnitřní předpoklad pro tuto nelehkou, často psychicky náročnou a osudy ovlivňující práci.

Smyslem ústavní výchovy je pomoc dítěti v krizové situaci - i když často proti vůli jeho i rodičů – nikoli represe dítěte či rodičů. Již vůbec se nemůže jednat o reakci společnosti na sociální slabost rodiny. Zde musím zmínit aktuální přelomové rozhodnutí Nejvyššího soudu, zveřejněné dne 14.1.2011 v zájmu zajištění jednotného rozhodování soudů v těchto věcech. V něm se konstatuje, že „odebrání dítěte z rodiny musí být odůvodněné závažnými skutečnostmi. Takovou skutečností nikdy nemůže být sama o sobě jen majetková nedostatečnost rodiny (zejména rodičů) projevující se především nevhodnými nebo nedostatečnými podmínkami k bydlení. Chudoba a bytové problémy

mohou být chápány jako důvod pro umístění dítěte do ústavu v souvislosti s dalšími jevy, jako je zanedbávání péče ze strany rodičů, či jejich psychický stav. Dále také, jde-li o případy, kdy majetková nedostatečnost rodiny, zvláště pak její špatné bytové poměry, jsou důsledkem zaviněného jednání rodičů (špatné hospodaření, hazardní hry, alkohol...), s přihlédnutím k nezájmu rodičů danou situaci řešit.“ K uvedenému mohu odpovědně říci, že ve všech případech, ve kterých jsem soudu podával návrh na umístění dětí do ústavu, se popsané doprovodné závažné jevy vyskytovaly. Rozšířená představa striktně jednající sociální pracovníce odebírající zlovolně malé děti rodičům při sebemenší vhodné příležitosti je v současné době zcela zcestná.

Samozřejmě, jak z mnou rozebraných problémů vyplývá, existuje řada důvodů, proč pomoc dítěti uskutečněná formou ústavní výchovy nebývá vždy účinná. Sociální pracovníci, kurátoři OSPOD a vychovatelé v zařízeních se obvykle snaží v rámci dané legislativy skutečně situaci dítěte řešit. Velmi často mají s dítětem i rodiči navázaný úzký vztah, někdy bývají jedinými lidmi, kteří jsou schopni a ochotni dítěti i rodině pomoci. Jedná se ale o práci s lidmi, která často ztroskotává na lidských slabostech, jiném způsobu uvažování, nedostatku vůle... „Happy end“ se v oblasti ústavní výchovy koná zřídka, ale přece. Pozitivní výsledek ústavní výchovy – mladý člověk, který se dokáže po opuštění ústavního zařízení postavit na vlastní nohy a plnohodnotně fungovat ve společnosti, přičemž neporušuje její pravidla – alespoň občas potěší.

Závěrem chci vyjádřit myšlenku, že bych byl velmi rád, kdyby ten, kdo si mou práci přečte, dokázal změnit svůj pohled na ústavní výchovu dětí.

RESUMÉ

Ve své bakalářské práci se zabývám problematikou ústavní výchovy na území České republiky a problémy při její realizaci.

Teoretickou část práce jsem strukturoval do čtyř kapitol. V první kapitole se věnuji podkladům pro nařizování ústavní výchovy, přičemž největší důraz kladu na platnou legislativu. Druhá část podává přehled historického vývoje ústavní výchovy na území dnešní České republiky. V další kapitole popisují typy u nás existujících ústavních zařízení, jejich prostředí a sociálně-výchovnou činnost. Poslední část mapuje pobyt dítěte v ústavním zařízení od přijetí do jeho odchodu – pozornost věnuji otázce práv i povinností dítěte. Zamýšlím se také nad edukačními a reedukačními možnostmi v zařízeních.

Praktickou část uvádím kapitolou o mýtech spojených s ústavní výchovou, poukazují na nesnadnost jejich vyvracení. Další – stěžejní – kapitola obsahuje výčet mnou zaznamenaných problémů při realizaci ústavní výchovy. Upřesňuji jejich příčiny a diskutuji možnosti prevence. Na základě analýzy této kapitoly následuje vyhodnocení hypotézy v závěru práce.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá problematikou ústavní výchovy v ČR. Je popsána její historie, důvody pro nařizování, typy ústavních zařízení. Autor se zabývá mýty a zejména problémy s ústavní výchovou spojenými. Diskutuje o možnosti jejich řešení.

ANNOTATION

Bachelor's thesis deals with institutional education problems in ČR. It describes education history, reasons for dictation and institutional system types. Author deals with myths and especially problems with kids institutional education. He argues about potential solutions.

KLÍČOVÁ SLOVA

Ústavní výchova, ústavní zařízení, sociálně právní ochrana dětí

KEYWORDS

Institutional education, institutional system, social-law children protection

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

a) Právní předpisy

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky

Sdělení FMZV č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte

Zákon č. 359/1999Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů

b) Knihy a sborníky

Hellebrandová, K.: Dítě na útěku. In: Lovasová, L. & Hanušová, J.: Děti a jejich problémy-sborník studií. – Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2005.

Kolektiv: Právo v prostředí ústavní výchovy. – Praha: Člověk v tísni-společnost při ČT, o.p.s., bez vrocení

Kraus, B.: Základy sociální pedagogiky. – Praha: Portál, 2008.

Zeman, P.: Praxe rozhodování o nařízení ústavní výchovy a uložení ochranné výchovy.- Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009.

c) Časopisové a jiné zdroje

Kovalčíková, M.: Děti přijaté do ústavních pobytových zařízení z náhradní rodinné péče. – Praha: Právo a rodina, Linde s.r.o., 8 (12): 11-16, 2010

Novotná, V: Spolupráce orgánů sociálně-právní ochrany dětí se zařízeními pro výkon ústavní a ochranné výchovy a se zařízeními pro děti vyžadující okamžitou pomoc. – Neratovice, Agentura IPSUM, 2009.

Opravil, M.: Mýty o ústavní výchově. – písemné sdělení, nepublikováno, 2010.

Průšová, L. & Vanžura, V.: Ústavní výchova a její aplikace. – Jihlava: Vzdělávací centrum pro veřejnou správu ČR, 2007.

d) Internet

Anonymus: Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2005 až 2011. www.mpsv.cz, 10.3.2010

Gjuričová, J.: Analýza efektivity fungování systému péče o ohrožené děti vyplývající z průzkumu osudů dětí, které v letech 1995-2004 opustily institucionální péči. <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/mladez1016.html>., 3.6.2010

Sobotková, I.: Poznámky k současné situaci v ústavní výchově dětí. www.vzd.cz, 14.9.2009